

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Márkus László

Koszovó története

Dardániától a brüsszeli dialógusig

Márkus László
Koszovó története

A borítón ábrázolt történelmi alakok

Felső sor, balról jobbra: Wesley Clark amerikai tábornok,
a NATO-erők európai főparancsnoka (SACEUR) 1997–2000,
Hunyadi János Magyarország kormányzója, Lázár fejedelem,
Josip Broz Tito jugoszláv államfő.

Alsó sor, balról jobbra:

Kasztrióta György (Szkanderbég), Ibrahim Rugova koszovói államfő,
I. Murád oszmán szultán, Recep Erdoğan török államfő.

Márkus László

Koszovó története

Dardániától
a brüsszeli dialógusig

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2022

Szakmai lektorok
Takács Miklós
(I–III. fejezet)
Csaplár-Degovics Krisztián
(IV–X. fejezet)
Juhász József
(XI–XVIII. fejezet)

A térképeket készítette
Kilián Zsolt

Kiadja a Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Kilián Zsolt
Olvasószerkesztő: György László
Tördelőszerkesztő: Kilián Zsolt
Korrektorok: Bujdosó Hajnalka, Kutas Éva, Tomka Eszter

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

ISBN 978-963-531-761-5 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-762-2 (ePDF)
ISBN 978-963-531-763-9 (ePub)

© Márkus László, 2022
© A kiadó, 2022

Minden jog védve.

Tartalom

<i>Köszönetnyilvánítás</i>	9
Bevezetés: Egy <i>sui generis</i> ügy	11
I. fejezet: Az antik világ: illírek, dardánok, rómaiak	15
II. fejezet: A középkori Balkán: szlávok, bizánciak, Raška felemelkedése	33
III. fejezet: Oszmán hódítók a Balkánon	65
IV. fejezet: „Vuk földje” az oszmán aranykorban (1455–1683)	93
V. fejezet: A törökellenes visszafoglaló háborúk és a nagy balkáni migráció (1683–1739)	119
VI. fejezet: Oszmán reformok, balkáni kiskirályok (1739–1875)	141
VII. fejezet: A keleti válság és a Prizreni Liga (1875–1881)	159
VIII. fejezet: Albán autonomista törekvések a koszovói vilájetben (1881–1912)	183
IX. fejezet: A Balkán-háború: Janković tábornok bevonul a koszovói vilájetbe (1912)	215
X. fejezet: Szerbia ellenállása és megszállása az I. világháborúban	245
XI. fejezet: Az albánok a királyi Jugoszláviában	283
XII. fejezet: Egyesülés olasz és német zászló alatt (1939–1945)	307
XIII. fejezet: A koszovói autonóm tartomány a titói Jugoszláviában (1945–1980)	329
XIV. fejezet: Politikai válság Koszovóban Tito halála után	343
XV. fejezet: A szerbellenes gerillaháború Koszovóban (1998)	375
XVI. fejezet: A rambouillet-i tárgyalások és a NATO katonai beavatkozása (1999)	399
XVII. fejezet: A nemzetközi igazgatás évtizede (1999–2008)	431
XVIII. fejezet: A Koszovói Köztársaság megszületése és első évei (2008–2020)	465
<i>Településnevek mutatója</i>	491
<i>Irodalomjegyzék</i>	493

*Feleségemnek, Suadának,
a könyv megírásához adott
inspirációért és kitartó biztatásért*

Köszönetnyilvánítás

Valószínűleg senki számára nem okoz meglepetést, hogy egy ilyen széles témakört felölelő monográfia nem születhetett volna meg, ha a szerző ehhez nem kap jelentős szervezési támogatást és konkrét szakmai segítséget számos kézből. Az elmúlt öt évben annyi irányból kértem és kaptam a könyvem írása kapcsán kisebb-nagyobb szívességeket, hogy annak hiánytalan felsorolására sem a memóriám, sem az észszerű terjedelmi korlátok nem adnak lehetőséget. Viszont azt nem felejtetem el, hogy a munka kezdetén milyen felbecsülhetetlen értéke volt számomra Parim Kosova, a Prizreni Liga Múzeum igazgatója és Jahja Drançolli, Prishtinában élő középkorkutató történész önzetlen nyitottságának, amellyel forrásokat osztottak meg velem és biztattak e könyv megírására. Mindketten hangsúlyozták, hogy egy etnikai szembenállástól ennyire sújtott ország történetét leginkább egy hozzám hasonló kívülálló képes összefoglalni, aki mentes az elfogultságtól. Szavaik nagy bátorítást jelentettek számomra ahhoz, hogy ebbe a munkába belefogjak.

Munkám második szakaszában rengeteg dilemmám megvitatásában és a kevésbé hozzáférhető szerb források felkutatásában segédkezett Vladan Virijević koszovói szerb történész. Az utolsó két évben Csaplár-Degovics Krisztián albanológus hasznos tapasztalatainak és tudásának tárháza bizonyult számomra kulcsfontosságúnak, ráadásul szinte azonnal reagált kérdéseimre, amiért nem lehetek elég hálás neki.

E könyv egyik általam vélelmezett értéke, hogy olyan forrásokat is felvonultat, amelyek talán még eddig kevésbé ismertek a magyar Balkán-szakértők körében. Ebben el-évülhetetlen érdemei vannak Bejtullah Destani barátomnak és kollégámnak, aki a londoni könyvkiadás világát feladva néhány éve a koszovói diplomácia szolgálatába állt, de élete előző évtizedeiben gyakorolt szakmájának ismeretanyagát készségesen megosztotta velem, így került elém számos figyelemre méltó könyv és régi újságcikk.

Nagy köszönettel tartozom a szakmai lektoroknak: Takács Miklós régész professzornak, Juhász József történésznek, az ELTE BTK professzorának, illetve a fent már említett Csaplár-Degovics Krisztiánnak, a Történettudományi Intézet munkatársának. Észrevételeik nyomán egy kiegyensúlyozottabb és precízebb szöveg kerülhetett a kiadó és az olvasók elé.

Volt néhány barátom, aki elolvasta a könyv szövegének egyes részeit, és értékes észrevételekkel látta el azokat. Kiemelném közülük Valki Lászlót, az ELTE ÁJK emeritus professzorát, aki pályámat is egyengette a kezdetekben, Németh Ferenc kollégámat a Külügyi és Külgazdasági Intézetből, valamint Kovács Edítet, aki maga is hét éven át dolgozott Koszovóban, és sok eseményt a saját szemével látott. Külön megemlékeznék Tálás Péter barátomról, az NKE EJKK SVKI igazgatójáról, aki az egész könyv szövegén átrágtta magát egy korai szakaszban, és megfogalmazta nekem, hogy a nemzetközi kapcsolatokban és a kortárs balkáni konfliktusokban jártas szakértőként miben látja annak értékét, amivel nemcsak lelkesített, de egyben rávilágított, hogy mely dolgokon érdemes még csiszolnom a munka végső stádiumában.

Felmérhetetlen terhet vett le a vállamról egykori prishtinai asszisztensem, Dafina Arapi azzal, hogy villámgyorsan kutatott fel nekem forrásokat, szerzett be könyveket, és hozott össze olyan emberekkel, akikkel mint szakértőkkel vagy a kortárs történelem szemtanúival beszélgethettem, és akiknek tudása közvetve sokat alakított a könyv tartalmán.

Köszönettel tartozom azoknak is, akik felhívták a figyelmemet arra nagykövetként, hogy mennyire hiányzik egy ilyen összefoglaló jellegű mű Koszovó történetéről a magyar szakirodalomból, és ezzel közvetlen inspirálói lettek az alkotási folyamatnak.

A könyv írásához kapott sokrétű segítséget a legjobb tudásom és belátásom szerint használtam. Mivel az én kizárólagos döntésem volt, hogy ebbe a monográfiába mi kerül be, milyen terjedelemben és megfogalmazásban, ezért természetesen minden esetleges hibáért engem terhel a felelősség.

Végül, de nem utolsósorban említést kell tennem a munkafolyamat privát oldaláról. Igen valószínűtlen, hogy ez a sokéves munkát igénylő monográfia elkészült volna, ha feleségemtől nem kapok ennek elkezdéséhez inspirációt, majd folyamatos biztatást és végtelen türelmet, amikor az írás gyakran annyira lekötötte időmet és energiámat, hogy a mindennapok feladatainak egyre nagyobb részét az ő vállára helyeztem.

Bevezetés

Egy *sui generis* ügy

Magyarország 2008 márciusában szinte az elsők között ismerte el a Koszovói Köztársaság függetlenségét és létesített vele hivatalos diplomáciai kapcsolatokat. A sietséget indokolta, hogy Európa legfiatalabb államának határai alig 500 kilométerre fekszenek a röszkei határátkelőtől, ezért Magyarország érintettsége vitathatatlan volt ennek az új balkáni országnak a létrejöttében. Koszovó emellett része a Nyugat-Balkán régióknak, amely prosperálva kiváló gazdasági lehetőségeket nyújthat Magyarországnak, de történetileg számos, hazánkat érő fenyegetésnek is forrása vagy felvonulási területe volt.

Koszovó függetlenségi folyamata – gyenge jogi alapjai ellenére – igen messzire jutott. A volt jugoszláv szövetségi tartomány nem rendelkezett alkotmányban foglalt szecessziós joggal, mint a jugoszláv vagy szovjet tagköztársaságok. Politikai konszenzus sem övezte ügyét, ami akár leküzdhetetlen akadállyal is bizonyulhatott volna. Ha megnézzük a többi nemzetközi példát, Katalónia és Skócia elszakadási kísérletei eddig eredménytelenek maradtak. Transznisztria, Észak-Ciprus (Észak-ciprusi Török Köztársaság), Abházia és Dél-Oszétia elszakadása külső támogatással megvalósult ugyan, de nemzetközi elismerésük minimális maradt.

Koszovó nemzetközi jogi és politikai értelemben is kivételnek számít Európában, a 2000-es évek nemzetközi diplomáciájában divatos kifejezéssel élve *sui generis*, tehát önálló precedensként kezelt ügy. Az egykori Jugoszlávia autonóm tartománya egy véres háborút és évtizedes nemzetközi igazgatást követően, 2008. február 17-én egyoldalú függetlenségi nyilatkozattal hivatalosan is kivált a Szerb Köztársaság területéből. Belgrád ezt a politikai aktust még 2021-ben sem volt hajlandó legitimnek elfogadni, és azzal az alkotmányjogi fikcióval élt, hogy a terület Szerbia része, de átmenetileg az alkotmány és a törvények által megengedettnél nagyobb önállóságot gyakorló tartományi vezetés van hatalmon.

A mintegy három magyar megyényi területet (10 887 km²) a világ országainak egyik fele a nemzetközi politika szuverén szereplőjének tekint. A világ másik fele, amelybe ez esetben az ENSZ Biztonsági Tanácsának két állandó tagja, Oroszország és Kína is beletartozik, nem ismeri el Koszovót önálló országnak, csak Szerbia – a nemzetközi joggal ellentétesen – elszakadt részének. Koszovónak sikerült csatlakoznia a Nemzetközi Valutaalaphoz, a Világbankhoz, illetve számos nemzetközi sportszervezethez (Nemzetközi Olimpiai Bizottság, FIFA, UEFA), és sportolói immár három aranyérmet is szereztek két egymást követő nyári olimpián, ami fiatal kisállamként látványos eredménynek számít. Az Európai Unióval is stabilitási és partnerségi megállapodást kötött, annak ellenére, hogy annak öt tagállama (Ciprus, Görögország, Románia, Spanyolország, Szlovákia) nem ismerte el Koszovó függetlenségét. Nem tudott viszont az ENSZ és az EBESZ, illetve az Interpol és az UNESCO tagjává válni, leginkább a két fent említett nagyhatalom ellenkezésének és a szerb diplomácia makacs és hatékony utóvédharcainak eredményeképpen.

Néhány szó az *aktualitásról*. Immár több mint két évtized telt el a NATO 1999-es légi hadművelete óta, amely a koszovói konfliktus csúcspontját jelentette. Azóta sok minden történt a világpolitikában, az Amerikai Egyesült Államok elleni 2001-es terroristámadástól kezdve az afganisztáni és iraki háborúkon át az arab tavaszig, és az annak következtében kialakult líbiai anarchiáig, valamint a brutális szíriai polgárháborúig. Felmerülhet a kérdés: kinek az érdeklődésére tarthat számot manapság egy olyan országnak a története, amely nem tegnap vagy tegnapelőtt, hanem 20 éve szerepelt a szalagcímeken?

Nos, Koszovó történetén keresztül kiválóan megérthető az egész Balkán múltja és jelene. A Balkán szomszédsága pedig egy tartós geopolitikai realitás Magyarország számára. Koszovó egyben a megkésett kelet-európai nacionalizmusok történetét is szemléletesen tükrözi. Az etnikailag kevert, vitatott hovatartozású területeken kialakuló konfliktusok kifejlődésének, a nacionalista politika általi félrekezelésének, elmérgesedésének, majd a hidegháború utáni időszak nemzetközi intervenciók ideológiájának és gyakorlatának is rendkívül tipikus példázatát adja.

Ez a terület évszázadokig a magyar, majd a Habsburg katonai műveletek akció-rádiuszán belül feküdt, ezért a törökellenes harcok, illetve az I. világháború időszakában számos magyar katona örök nyughelye Koszovó földje lett. Azt sem szabad elfelejteni, hogy Magyarország még 2021-ben is több mint 400 katonát állomásoztatott folyamatosan a NATO koszovói békefenntartó missziójában (KFOR), annak érdekében, hogy a régió biztonságát szavatolja. Két magyar tábornok 2015 és 2018 között parancsnokhelyettesként szolgált a KFOR-ban. A koszovói békefenntartók parancsnokságát 2021 őszétől egy kétcsillagos magyar tábornok vette át, ez pedig a legmagasabb nemzetközi beosztás, amelyet eddig bárki is a Magyar Honvédség soraiból elérhetett. Hazánk földrajzi elhelyezkedése és regionális érdekei tehát megkövetelik, hogy Koszovóra és a Balkánra folyamatos figyelmet fordítsunk, és ne csak akkor kapjuk fel a fejünket, amikor krízis van.

Koszovó története egyben az albánságról is szól, egy olyan nemzetről, amely legalább két okból történelmi barátainak tekint minket, magyarokat. Az egyik Hunyadi János és Szkenderbég katonai szövetsége a 15. században, amelynek az albán nemzeti emlékezet kiemelt fontosságot tulajdonít. A másik az Osztrák–Magyar Monarchia által adott politikai-diplomáciai támogatás az 1912-es albán állam létrejöttében. Bár Koszovó egész területe kívül maradt Albánia határain, egy kortárs koszovói politikus úgy fogalmazott, hogy „ami Koszovónak az Egyesült Államok ma, az volt Ausztria–Magyarország száz évvel ezelőtt Albániának”. Méltánytalanul keveset tudunk róla, de a Monarchia és a Brit Birodalom támogatása nélkül az albán nemzet könnyen a kurdok sorsára juthatott volna a 20. század elején, területüket felosztotta volna egymás között Szerbia, Montenegró és Görögország, de rajtuk kívül sorban állt még Bulgária, sőt Olaszország is.

Végül néhány szó a *nehézségekről*. Koszovó történetének megírása felvet néhány problémát is. Az egyik, hogy vizsgálódásunk területi fókusza pontosan mire terjed ki. Hol is húzódnak Koszovó „történelmi” határai? Koszovó helyén nem volt korábban semmilyen modern vagy középkori államalakulat, szemben mondjuk Bosznia-Hercegovinával vagy Montenegróval. (Bosznia önálló államisággal, sőt regionális befolyással is rendelkezett a 12–15. században egészen az 1463-ban bekövetkezett oszmán-török hódításig.

Montenegró 1878–1918 között nemzetközileg is elismert, önálló monarchikus állam volt.) Koszovó területe a 20. századig leginkább különböző birodalmak közigazgatási egységeként bukkant fel. A fogalom maga is viszonylag új keletű, a Koszovó elnevezés egy közigazgatási egység megjelöléseként a 19. század második felétől használatos – mint az Oszmán Birodalom egyik vilájete. A koszovói vilájet azonban területileg nem esett teljesen egybe a mai Koszovó állammal.

Koszovó önálló állami léte hivatalosan 2008 februárjától datálható. Korábban a terület egészére vagy egy részére hivatkoztak Dardánia, „Vuk földje”, koszovói vilájet, Metóhia (Metohija), Dukagjini vagy „Koszovó és Metóhia” néven. Amikor az I. világháború utáni délszláv monarchia része lett, három különböző bánság, azaz regionális közigazgatási egység között osztották fel területét. Mai határait nagyjából a titói Jugoszláviában nyerte el, ennek pontos kijelölése szinte a mai napig tart.

Hogyan válasszuk el a Koszovó területén élő szerbek és albánok történetét az anyaországok történetétől? Nem tudjuk elválasztani. Koszovó területének története a szerb és albán nemzet, illetve az elődjeknek tekinthető etnikai csoportok történelméhez egyaránt szorosan kapcsolódik. Bizonyos pontokon Koszovó területe részévé vált a bolgár, montenegrói, boszniai, török, osztrák és időnként a magyar történelemnek is. Ez utóbbinak legismertebb pillanata az 1448-as második rigómezei ütközet, amelyet Hunyadi János vívott meg II. Murád oszmán szultán seregével.

A Koszovóról szóló szerb és albán nemzeti történetírás egyaránt mélyen átpolitizált. Döntően arra összpontosítanak mindkét oldalon, hogy minél több ténnyel, adattal vagy ezek hiányában legalább hihető elméletekkel támasszák alá saját nemzetük politikai igényét Koszovó területére. Mivel a nemzeti aspirációk a 21. század harmadik évtizedébe lépve sem jutottak nyugvópontra, nem is reális várakozás teljes objektivitást, politikai felhangoktól mentes tudományos megközelítést várni. Ugyanakkor a Koszovó történetéről szóló feldolgozások és az újkori szakaszt érintő elsődleges források döntően albán vagy szerb nyelven születtek. Ezeknek a sokszor egymásnak ellentmondó narratíváknak a keresztüzében időigényes feladat kialakítani egy objektív képet a történeésekről. Ez a könyv arra tesz kísérletet, hogy a magyar olvasóknak egy minél elfogulatlanabb keretben tegye lehetővé a történelmi tények megismerését.

Budapest, 2021. szeptember

Márkus László

I. fejezet

Az antik világ: illírek, dardánok, rómaiak

A vaskor előtti történelmi köd és a pelaszgok

A Balkán-félsziget természetes földrajzi határait a Duna és a Száva folyók, illetve az Adriai-tenger, a Jón-tenger, az Égei-tenger, a Márvány-tenger és a Fekete-tenger alkotják. A félsziget területén a Római Birodalom megjelenése előtti időszakban három nagyobb népcsoport élt: a *hellének*, az *illírek* és a *trákok*. Etnogenezisük legfontosabb közös jellemzője, hogy a neolitikumból, majd a korai bronzkorból itt maradt őslakosok, illetve a későbbi indoeurópai bevándorlók összeolvadásából jöttek létre. Ezek nem voltak egységes nyelvvel és identitással rendelkező népek, hiszen sokáig nem is volt közös államuk, amely elősegített volna egy ilyen konvergenciát. A trákok és illírek törzsszövetségek, uralmi területek, illetve kezdetleges, de a rabszolgatartás intézményét ismerő protoállamok laza láncolatában éltek az i. e. 1. évezred első hét–nyolc évszázadában. A hellén világban városállamok alakultak ki, amelyek egymással versengő szövetségekbe tömörültek. Mindhárom népcsoporton belül jelen volt a rivalizálás, ami természetes jelenség volt. Idővel nyelvük, szokásaik, azaz kultúrájuk hasonlósága, majd később politikai-katonai érdekszövetségeik egyre szorosabb egységbe kovácsolták őket a régióba betörő külső erőkkel, a keltákkal, a szkítákkal és a perzsákkal szemben.

Az ókori görögökről viszonylag sokat tudunk, de a hellén világtól északra húzódó népekről kevés forrás áll rendelkezésre ezekből az évszázadokból. A történettudomány sokszor kényszerül hipotézisekkel kitölteni a régészeti leletek és a korabeli civilizációk írásos forrásai mellett maradt hatalmas fehér foltokat. Számos törzs vagy „etnikum” jelzővel illetett embercsoport bukkant fel a Balkánon a bronzkor és vaskor hosszú évszázadai alatt, amelyeket az egyes régészeti-történelmi elméletek próbálnak valahogy elhelyezni időben és térben. Ezek kidolgozása során a fenti három nagyobb, kulturálisan homogénnek tartott etnikai népcsoport (hellén, illír, trák) számít igazodási pontnak.

A kortárs nemzeti-politikai szempontoktól sem mentes tudományos viták döntően arról szólnak, hogy az ókori Balkánon élt egy-egy törzs vagy „etnikum” a fenti három népcsoport közül melyikhez tartozhatott, vagy esetleg tőlük független volt-e. Az ókori *makedónok* esetében arról térnek el az álláspontok, hogy ők a hellén vagy inkább az illír világ részét alkották-e. (A magyar közvélemény számára kevésbé ismert, de a makedóniai III. Alexandrosz, vagyis Nagy Sándor történelmi személyiségét nemcsak a mai görög és észak-macedón állam, hanem az albán nemzet is sajátjának tekinti.) A mai Koszovó területén élt *dardánok* esetében az illírekhez vagy trákokhoz tartozás alkotja a dilemma tárgyát. A *tribálok*at, ezt a mai Szerbia vidékén élt népet a szerb történészek a trákokhoz sorolják, az albánok térképein azonban az illírek között kapnak helyet. Földrajzilag északabbra haladva megemlíthetjük a *dákokkal* kapcsolatos kérdéseket is: mi volt

a pontos viszonyuk a getákkal (egy vagy két külön népről beszélhetünk-e, netalán a kettő összeolvadásáról van szó), illetve a trákokhoz sorolandók-e, vagy esetleg egy önálló népcsoportot alkottak?

A régészeti-történelmi viták másik nagy témája, hogy melyik népcsoport milyen sorrendben érkezett a Balkán-félszigetre. Az egyik elmélet szerint először a hellének költöztek Közép-Európa felől a Balkánra, több hullámban, fokozatosan egyre délebbre húzódva. Az i. e. 1. évezred fordulóján jelentek meg az illírek, akiket a trákok követték. A nagy mozgások lezárultával a trákok szállásterülete a mai Szerbiát észak-déli irányban átszelő és a Dunába torkolló Nagy-Morava folyótól keletre, az Égei-tengerig terjedő félkörben stabilizálódott. A dákok a Dunától északra telepedtek le. Az illírek a Nagy-Moravától és a Vardar folyótól nyugatra, az Adriai-tenger partvidékéig alakították ki szállásterületeiket. Az illírektől és trákoktól délre elterülő Peloponnészoszi-félszigetet a különböző hellén törzsek tartották szilárd megszállásuk alatt.

A félszigeten már a hellének érkezése előtt is volt élet. A *pelaszgok* néven ismertté vált, feltehetően nem indoeurópai népcsoport már jóval a hellének első hullámát alkotó akhájok beáramlását megelőzően benépesítette a mai Görögországot, egészen Krétáig. Érkezésük pontos idejét megbecsülni is nehéz, de létezik olyan vélemény is, miszerint már a neolitikum óta a Balkánon tartózkodhattak. Ami biztosabbnak tűnik, hogy i. e. 2500 körül már élénk kereskedelmi hálózatot alakítottak ki az égei-tengeri közösségekkel, kőből és téglából épített városokat emeltek a tengerparton, és jól értettek a fémművességhez. Kréta vált ennek az ókori civilizációnak a központjává, amelynek lakosai páratlan színvonalú palotákat építettek, közülük a legszebb a knósszoszi, amit körülbelül i. e. 1900-ban fejezhetek be. A legendás Minósz királyról elnevezett *minósz civilizáció* szoros kulturális kapcsolatban volt az egyiptomiakkal és a föníciaiakkal a középső bronzkor idején. Ökorkutató irodalmárunk, Révay József úgy próbálta érzékeltetni jelentőségüket, hogy „Minósz népe alig ezeréves kultúrélete alatt elhintette az európai műveltség magvait”, hiszen a pénz, a sport, a zene és költészet az ő közvetítésükkel került át a hellén kultúrába.¹

A Homérosz által is emlegetett pelaszgok egy része később valószínűleg beolvadt a hellén civilizációba, amint arra Hérodotosz utal: „a szintén pelaszg eredetű attikai nép, azután, hogy beköltözött Hellaszba, itt a nyelvet is átvette.”² Olyan elméletet is felállítottak, hogy a pelaszgok lehetnek az ókori makedónok, az épeirosziak, illetve Dél-Európa távolabbi részein az etruszkok és a mai baszkok ősei. Könyvünk témája szempontjából a pelaszgok jelentősége abban rejlik, hogy az albán történetírás képviselőinek – távolról sem teljes nemzetközi konszenzust élvező – hipotézisei szerint ők voltak az illírek, illetve a nagyjából a mai Koszovó területén letelepedett dardánok ősei.³

Kréta és a minósz kultúra hanyatlása után a hellén akhájok hozták létre a második nagy európai civilizációt: a *mükénéi kultúra* városállamait. A mükénéi Görögország

¹ Révay József: *Százarcú ókor*. Budapest, Móra, 1962. 12.

² Hérodotosz: *A görög-perzsa háború*. Ford. Muraközy Gyula Budapest, Osiris, 2000. 32.

³ Jusuf Buxhovi: *Kosova Dardania in Ancient and Medieval Times*. Houston, Jalifat, 2013a. 32–34; Neritan Ceka: *The Illyrians to the Albanians*. Tirana, Migjeni, 2005. 38.

politikai és kereskedelmi súlya i. e. 1600-tól folyamatosan nőtt, és az i. e. 15–14. században elérte fénykorát. A bronzkorból a vaskorba való átmenet migrációt, háborúkat és felfordulást hozott, s az i. e. 1200-at követő dór invázió következményeként a műkénéi civilizáció is összeomlott. Az égei világ sötét korszakát i. e. 1000-tól a görög városállamok anyagi és szellemi kultúrájának újabb felemelkedése követte. Ennek a klasszikus Görögországnak a története már viszonylag jól dokumentált, és igazából ennek a civilizációnak az írásbeli forrásai révén ismerjük a Balkán kevésbé fejlett, saját írásbeli kultúrával még nem rendelkező népeinek, így az illíreknek is a történetét a római hódítás előtti időszakból.

Az illírek

Az alábbiakban a Balkán-félsziget vaskori régészetéről és történetéről ismertetjük azt az értelmezést, amelyet manapság már leginkább csak az albán tudományos körök vallanak. Ezen értelmezés az őskor adott szakaszának egy régebbi, a mai tudományos álláspontonál jóval etnikusabb megközelítéséből ered. Napjainkban növekvő visszafogottság mutatkozik már az antik geográfusok és történészek által leírt népek-törzsek és esetleges mai utódaik közötti direkt, etnikai kapcsolatok megítélésében. E visszafogottság mind a közép-európai (német), mind pedig a skandináv és angolszász régészeti iskolákra jellemző.

Az illírek létezése és eredete onnantól kezd érdemben kapcsolódni témánkhoz, hogy Johann Georg von Hahn osztrák diplomata és történész, az albanológia egyik tudományos úttörőjének tollából 1854-ben megjelent az *Albanesische Studien* című mű Jénában. Hahn ekkor napvilágot látott tézisei változtatták meg gyökeresen az európai értelmiség addigi téves meggyőződését az albánok szláv és görög rokonságáról. Hahn tette népszerűvé azt az elméletet, hogy az albánok a pelaszgok ivadékai, és így a Balkán-félsziget őslakóinak leszármazottjait tisztelhetjük bennük. Az albán nyelv illír eredetéről először, még Hahn előtt nyolc évtizeddel, egy svéd nyelvész, egy bizonyos Johann Erich Thunmann írt a 18. század utolsó harmadában egy könyvet (*Untersuchungen über die Geschichte der östlichen Europäischen Völker*, Leipzig, 1774), amely áttörést még nem hozott a gondolkodásban, de megnyitotta az utat a későbbi kutatások előtt. Konstantin Jireček, nagy tekintélyű cseh történész és balkanológus 1911-es, *Geschichte der Serben (A szerbek története)* című munkájában szintén azt a tézist támogatta, hogy az albánok illír eredetűek, de ez akkor már értelemszerűen nem számított újdonságnak, viszont a tudományos tekintéllyel bíró Jireček álláspontja sokat nyomott a latban, és nagyban segítette az albán–illír kontinuitás elméletének bekerülését a történettudományi fősodorba.

A romantikus-nacionalista albán történelemszemléletnek azóta az egyik sarokkövévé vált ez a pelaszg–illír–albán kontinuitáselmélet, amellyel a maguk történelmi legitimitását a szlávok fölé és a hellén-görögökkel azonos szintre emelhetik. Ebből az elméletből kiindulva ugyanis az albánok úgy tekinthetők, hogy ősük évezredekkel a szlávok előtt érkeztek a Balkánra, és kortársai voltak a klasszikus ókori hellén kultúrának.

Megjegyzendő, hogy Erődi Béla 19. századi magyar tudós is azt az álláspontot képviselte, hogy a pelaszok az albánok ősei, amit egyrészt von Hahn, Demetrio Camarda⁴ és Pashko Vasa⁵ munkái, másrészt saját, helyszínen végzett összehasonlító nyelvészeti kutatásai alapján alakított ki. Erődinél olvashatjuk, hogy a pelaszok leszármazottjai északon az illír-makedónok, délen pedig az épeirosziak vagy „epiróták” voltak, akikre ez az elmélet az albánok két nagy csoportjának, a *gegeknek*, illetve a *toszkoknak* az őseiként tekint.⁶ A magyar történészek általában hajlanak elfogadni az illírek és albánok közötti etnikai kontinuitás valószínűségét, legalábbis jobban, mint a hasonló dák–román vagy hellén–görög geneziselméleteket.⁷ Van azonban olyan magyar kutató is, aki nem adott hitelt annak a teóriának, hogy az albán a Balkán őshonos népe.⁸

Az antik geográfusok munkái alapján úgy tudjuk, hogy az *illírek* szállásterülete a Balkán-félsziget északi részén az Isztriai-félsziget, a Száva, Dráva és Duna folyók vonalánál húzódott; keleten a Duna mellékfolyójaként a mai Szerbiát átszelő Morava folyó, délkeleten a mai északmacedón állam, illetve a Vardar folyó, délen az Épeirosz régió, az Ambrakiai-öböl (Artai-öböl), nyugaton pedig az Adriai-tenger, valamint a Jón-tenger alkotta ennek a határait. Az illír törzsek, mint a dalmátok, liburnok, ardieusok, labeátok, taulantok, enkhelék, grabák, dokleaták, albanik és pannonok által egykor lakott terület nagyjából lefedi Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Albánia, Koszovó, Észak-Macedónia területét, illetve a magyar Dél-Dunántúlt. Egyes illír törzsek, mint a daunik, még az Itáliai-félszigetre is átvándoroltak.⁹

Mint említettük, ismereteink fő forrásai a hellén civilizáció feljegyzései, így nem meglepetés, hogy az illír és Illíria elnevezések is először Hekataiosz görög történettudósnál bukkannak fel. A másik fontos forrás az i. e. 5. században élt Hérodotosz, aki számtalan utazást tett a görög civilizáció által akkor ismert világban a Jón-tengertől a Fekete-tengerig. Ennek során eljutott a mai Görögország északnyugati részén fekvő dódónai jóshelyre, illetve a jón-tengeri Zakünthosz szigetére, amelyek nagyon közel esnek a mai görög–albán, illetve a feltételezett hellén–illír etnikai-nyelvi határhoz. A *görög–perzsa háború* című művében több említést tesz róluk, egy helyen ismertetve a babilóniaiakkal közös szokásukat: leányaikat vásári alkudozásokon keresztül adják el feleségnek. Az erre kijelölt napon először a legszebbekkel kezdik a kikiáltást, majd haladnak fokozatosan azok felé, akik egyre nehezebben és egyre kisebb összegekért találnak férjre.¹⁰

Hérodotosz éppen a mai Koszovó területén egykor elhelyezkedő Dardánia környékére tette az illírek lakhelyét. A Duna vízgyűjtő medencéjéről szóló leírásában az Angrosz

⁴ Sziciliában született italoalbán nyelvész, aki az albán nyelvről és irodalomról írt publikációival az albán kulturális megújulás (*Rilindja*) egyik előfutára volt.

⁵ Katolikus albán értelmiségi és oszmán közigazgatási vezető a 19. században, az albán kulturális megújulás mozgalmának egyik vezető alakja.

⁶ Erődi Béla: Az albán nép és nyelve. *Philologiai Közöny*, 5. (1881), 10. 763–782.

⁷ Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág, 1998. 34.

⁸ Vékony Gábor: *Dákok, rómaiak, románok*. Budapest, Akadémiai, 1989. 10–11.

⁹ John Wilkes: *The Illyrians*. Oxford – Cambridge, MA, Blackwell, 1996. 39–40.

¹⁰ Hérodotosz (2000): i. m. 97.

folyóról is ír néhány sort, amely megállapítása szerint „Az Illüriából észak felé folyó Angrosz, kiérvén a triballoszok-síkságára beleömlik a Brongosz folyóba”.¹¹ Az Angrosz minden bizonnyal a mai Ibar folyót takarja, amelynek forrása a Dinári-hegység déli láncainál tör fel és innen ömlik le arra a síkságra, amely ma Koszovó területén fekszik, itt élesen észak felé fordul, aztán egy 100 kilométeres vadregényes kanyonon keresztül a szerbiai Kraljevo városánál a Nyugati-Morava folyóba torkollik. Hérodotosz ismeretei szerint tehát az Ibar folyó forrásvidékét, azaz a mai Montenegró és Koszovó határvidékét illírek lakták 2500 évvel ezelőtt. A harmadik hivatkozása Hérodotosznak arról tanúskodik, hogy az illírek a makedónok szomszédságában éltek, akiknél a makedónok belső ellenségeskedései elől három testvér menedékre lelt, majd később visszatért, és magához ragadta a hatalmat.¹²

Thuküdidész leírásaiból megtudhatjuk, hogy az ókor egyik legkiterjedtebb fegyveres konfliktusában, a peloponnészoszi háborúban a hellén városok mellett az illírek is részt vettek. Az ókori történetíró beszámol arról a győzelemről, amelyet az illírek arattak a makedónok és a spártaiak felett az Ohridi-tótól keletre.¹³ Az i. e. 5–4. században az illírek állama tehát már létezett, monarchikus formában, egy a hellén világ elitjéhez hasonló, rabszolgákat tartó arisztokrácia irányítása alatt.¹⁴

Az, hogy az illírek mióta éltek ezen a területen, illetve meddig vezethető vissza az illír kulturális kontinuitás, kiterjedt régészeti és történeti kutatások, illetve tudományos viták tárgya. Az egyik vonal képviselői az „északi származás teóriáját” támogatják: az illírek északról költöztek be a Balkán-félszigetre, nem sokkal azelőtt, hogy a történeti források őket először megemlítik. Az albán régészet által támogatott álláspont azonban mást állít:

„[A]z albán régészeti irodalomban elegendő anyag gyűlt össze annak bizonyítékául, hogy országunk területén egy megszakítatlan kulturális kontinuitás létezett a korai bronzkortól. Ez alátámasztja, hogy az illírek etnogenezise ekkortól kezdődik.”¹⁵

A késő bronzkor és a korai vaskor időszakában Nyugat-Európa és Közép-Európa területein kialakult egy előkelták és kelták által lakott nagy terület, amelyet összefoglalóan Hallstatt-kultúrának neveznek, egy 19. század derekán feltárt régészeti lelőhely alapján. A szárazföldi Európa történetének e periódusára a fejlődő falusi települések hálózata, a növekvő kereskedelem és a mélyülő társadalmi különbségek nyomták rá bélyegüket. A bronzból, majd vasból készült fegyverek segítségével az arisztokrácia stabil dominanciát alakíthatott ki. A vaskori Hallstatt-kultúrával azonos régészeti leleteket a Balkánon is találtak, amelyek egyes elméletek szerint az illírektől vagy protoillírektől származtak. Erre alapozva egyes albán történészek bizonyítottan tekintik azt a feltevést is, hogy az illírek elődei már i. e. 1500 körül jelen voltak a régióban, bár ez egy kissé korainak

¹¹ Hérodotosz (2000): i. m. 283.

¹² Hérodotosz (2000): i. m. 598-599.

¹³ Ceka (2005): i. m. 33.

¹⁴ Muzafer Korkuti: *Parailirët ilirët arbërit. Histori e shkurtër*. Tiranë, Botimet Toena, 2003. 95.

¹⁵ Korkuti (2003): i. m. 98.

tűnik.¹⁶ Ezt bizonyos albán kutatók azzal is alátámasztják, hogy a görögöknek már a késői bronzkorban és a korai vaskorban léteztek kereskedelmi kapcsolatai az illírekkel, elsősorban mezőgazdasági termékeket és nyersanyagokat beszerelve tőlük.¹⁷

Ptolemaiosz az i. sz. 2. században említést tesz egy *albanoi* nevű illír törzsről, amely a mai Durrës várostól keletre fekvő hegyvidéki területeken élt, központjuk pedig egy Albanopolisz nevű városban található.¹⁸ Ez egy illír törzs volt, ezért logikusnak tűnik az a magyarázat, amely szerint az illír törzsek középkori leszármazottai megörökölték ezt a latin nyelvű elnevezést. Meg kell azonban jegyezni, hogy a mai albánok, egy – az oszmán hódítás időszakában bekövetkezett – névváltás következtében már nem ezen a néven hivatkoznak magukra a saját nyelvükön. Az albánok ma *Shqipëria* (ejtsd: Styiperija) elnevezéssel illetik országukat, az emberek *shqiptar* néven hivatkoznak magukra, a nyelvüket pedig *shqip*-nek nevezik.

Létezik egy hipotézis bizonyos nyelvészek körében, amely az *illírt az indoeurópai nyelvcsalád távoli ágának tekinti*.¹⁹ Rendkívül kevés információ áll azonban rendelkezésre ennek szókincséről, ezért erre a konklúzióra tulajdonképpen deduktív úton jutottak a nyelvészek a latin és görög forrásokban szereplő illír személy- és helységnevek alapján.²⁰ A meglévő ismeretek birtokában számos nyelvész már évtizedekkel ezelőtt az *albán nyelv illír eredete* mellett tette le a voksát.²¹ Ugyanakkor vannak nyelvészek – például az osztrák Joachim Matzinger –, akik beható kutatásokat végeznek, hogy ezt a toposzt megkérdőjelezzék.

Mivel az illír nyelvről a mai napig nem találtak írásbeli emléket, ezért van olyan elmélet, hogy az illírek nem használták írásra nyelvüket, nem fejlődött ki saját ábécéjük, az írásbeliség csak a rómaiak és a latin nyelv érkezésével honosodott meg körükben. Ez magyarázatot adhat arra, hogy miért nincsenek írásbeli források erről az ősi nyelvről, illetve miért annyira erős a latin hatás az albánok mai nyelvében. Illusztrációként erre álljon itt a „jönni” ige ragozása az albánban: *vij/vjen/vjen/vijmë/vini/vijnë*. Szintén példaként állhat az egyes szám harmadik személyű létige, amely az albánban „észte” a latin „est” mintájára. A latin legdominánsabb hatása az albán nyelvre a vallással kapcsolatos szavakban érhető tetten, ami logikus is, bár ennek nyilvánvalóan középkori gyökerei vannak. Néhány szó álljon itt példának: *meshë* – *missa* (*mise*), *ipeshk* – *episcopus* (püspök), *ungjill* – *evangelium* (evangélium), *mrekull* – *miraculum* (csoda), *qiell* – *caelum* (ég).²²

Az i. e. 4. században az enkhelék illír törzse megerősítette pozícióit, és egy Bardülisz (albán formában Bardhyli) nevű király vezetésével kiterjesztette uralmát a mai Dél-Albániában,

¹⁶ Tajar Zavalani: *History of Albania*. London, Centre for Albanian Studies, 2015.

¹⁷ Bashkim Vrekaj: *The History of Apollonia of Illyria*. Fier, Ymeraj, 2009. 11.

¹⁸ Noël Malcolm: *Kosovo. A Short History*. London, Macmillan, 1998. 75.

¹⁹ Ez a 20. században mainstream állásponttá váló tézis számos referenciaforrásban fellelhető. Bán Péter (szerk.): *Magyar történelmi fogalomtár A–K*. Budapest, Gondolat, 1989. 205; *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai, 2006. 562; az *Encyclopaedia Britannica* ingyenes online szócsedete: www.britannica.com/topic/Illyrian-language.

²⁰ Wilkes (1996): i. m. 3.

²¹ Wilkes (1996): i. m. 298.

²² Wilkes (1996): i. m. 82–83.

és még Makedónia nyugati részére is. A makedón uralkodó adófizetőjévé vált, de beavatkozott a molosszosok által lakott Épeirosz belső ügyeibe is. Ő volt ebben az időszakban a Balkán nyugati felének legerősebb uralkodója, amely helyzetnek csak a makedóniai II. Philipposz, Nagy Sándor apjának trónra kerülése vetett véget. Philipposz több támadást intézett Bardülisz illír állama ellen i. e. 358-ban, 352-ben és 344-ben, azzal a szándékkal, hogy rajta keresztül kijusson a tengerpartra. Az illírek nem bizonyultak könnyű ellenfélnek, még Nagy Sándor erejét is lekötötte a megerősödött taulantok törzse, akiket idősebb Plinius az „igazi illírek” közé sorolt. Glaukiasz (albánul Glauk), a taulantok legendás királyának háborúskodása Nagy Sándor halála után is folytatódott a makedónokkal, a harcok a déli Épeirosztól az északi Dürrhakhion (latinus írásmóddal Dyrrhachium) kikötővárosáig kiterjedtek. Glaukiasz megakadályozta Kasszandrosz makedón király épeiroszi hódítási terveit és visszahelyezte Pürrhosz épeiroszi királyt trónjára.²³

Az i. e. 3. század közepén egy újabb illír királyság emelkedett fel, ezúttal az ardiatak vezetésével, amelynek élén Agrón király (i. e. 250–231) állt. Ennek az államnak a fővárosa *Szkodra* (ma Shkodra) volt, sikeréhez pedig – a hadsereg szervezettsége mellett – nagyban hozzájárult flottaépítése. A hajók egyrészt rablóhadjárataikkal, kalózzalakkal jelentős jövedelmet termeltek, másrészt regionális tengeri hatalommá emelték az illíreket, akik számos konfliktusba beavatkoztak, és ezzel képesek voltak befolyásolni azok kimenetelét. Az illírek az Adriai-tenger rettegett kalózhatalmává váltak, ezt a gyakorlatot pedig Agrón halála után özvegye, Teuta királynő is folytatta. Éppen az lett királyságának a vesztesége, amikor az adriai-tengeri kereskedelem nyugalma a megerősödött Róma számára kulcsfontosságú lett, és nem tűrhette tovább tétlenül az illírek zabolátlan viselkedését.²⁴

A dardánok

A taulantok földjétől északkeletre, a mai Koszovó területén éltek a dardánok, akiket az albán történetírás a számos illír törzs egyikének tart. Edi Shukriu koszovói albán szerző az egyik legnagyobb illír törzsként aposztrofálja őket.²⁵ A szerb történetírás egyik vonulata az illír–albán kontinuitás elméletének cáfolása mellett igyekezett gyengíteni annak bizonyosságát is, hogy a dardánok illírek voltak, amellest kardoskodva, hogy inkább a trák etnikumhoz tartoztak, vagy legalábbis a trákok és illírek keveredéséből jöttek létre.²⁶ Nemzetközi szaktekintélyek is megemlítik ezt a lehetőséget, de óvatosabban fogalmazznak:

„Sok vita zajlott arról, hogy vajon a dardánok illírek vagy trákok voltak; egy álláspont azt sugallja, hogy a területet eredetileg trákok népesítették be, akik aztán hosszú ideig közvetlen kapcsolatban álltak az illírekkel.”²⁷

²³ Zavalani (2005): i. m.

²⁴ Zavalani (2005): i. m.

²⁵ Rexhep Ismajli – Mehmet Kraja (szerk.): *Kosova. A Monographic Survey*. Pristina, Kosova Academy of Sciences and Arts, 2013. 140–141.

²⁶ Čedomir Antić: *Srpska istorija*. Beograd, Vukotić Media, 2015. 21.

²⁷ Wilkes (1996): i. m. 85.

I. térkép. Az ókori Illíria és Dardánia

Az elismert szaktekintélynek tartott Milutin Garašanin szerb régész az 1970-es években viszont azt a véleményt fogalmazta meg, hogy családneveik és helységneveik alapján a dardánok igenis illíreknek tekinthetők. A trák és dák elem inkább Szkopje és Niš városok térségében volt jelen, ami a dardánok területének legkeletibb részén feküdt.²⁸

A dardánok már az i. e. 7. századtól élénk kereskedelmet folytattak a hellénekekkel, illetve a környékbeli népekkel, az illírekkel és tribálokkal. Kézművességük fejlettségéről számos régészeti lelet tanúskodik cserépedény, fegyver és ékszer alakjában. A 6. században már kialakultak körükben a társadalmi rétegek, ami a Novi Pazar és Zvečan/Zvečani környékén feltárt temetkezési helyek alapján világosan tükröződik. A törzsi vezetők sírjában borostyán-, arany- és ezüstékszereket, illetve drága görög vázákat, a közemberek földi maradványai mellett viszont csak vasfegyvereket, bronz ékszereket, esetleg helyben készített cserépedényeket találtak.²⁹

Az i. e. 5. századra a dardánok társadalmán már világosan látszik a hellén civilizációval való hosszabb kulturális érintkezés, a hellén építészet és kézműves termékek

²⁸ Milutin Garašanin: *Praistorija na tlu SR Srbije. III.* Beograd, SKZ, 1973. 523.

²⁹ Dragoslav Srejšović et al.: *Istorija srpskog naroda. Prva knjiga. Od najstarijih vremena do Maričke bitke (1371).* Beograd, Srpska Knjizevna Zadruga, 1994. 63–64.

másolása. Az i. e. 4. században létrehozták saját államukat, *Dardániát*, amely Koszovó területén túl a mai szerbiai Novi Pazar, illetve Vranje és Niš városok környékét is magában foglalta. Szintén az i. e. 4. századtól vették át illír közvetítéssel a pénz használatát. A régészeti leletek egyre fokozódó kereskedelmi kapcsolatokat sugallnak a makedón területekkel, illetve a tengerparti Dürrhakhionnal és Apollóniával.³⁰

A dardánok terjeszkedésük következtében szomszédjai lettek a makedónoknak, akikkel innentől a konfliktus kitörése csak idő kérdése volt. II. Philipposz makedón király (i. e. 355–336) Dardániát is meghódította. A dardán területek délkeleti települései ebben az időszakban leégtek és elpusztultak, valószínűleg Philipposz rajtuk aratott győzelmei során – i. e. 345 körül.³¹ Nagy Sándor is hadat viselt a környékbeli népek ellen, háborúzott a trákokkal, tribálokkal, getákkal, illetve a Glaukiasz és Kleitosz vezetése álló illírekkel is, biztosítani akarván a hátát, mielőtt az Óperzsa Birodalom ellen indult. Bizonyosan nem tudható, de valószínű, hogy Kleitosz a dardánok vezére volt, akiknek seregében nagyszámú rabszolga is harcolt.³²

Az ókori makedónok állama nem sokkal Nagy Sándor i. e. 323-ban bekövetkezett halála után veszélyes ellenséggel került szembe. A könnyörtelen harcosok hírében álló kelták árasztották el a Kárpát-medencét, és vonták ellenőrzésük alá a Duna-völgyét, egészen a Száva-torkolatig a mai Belgrádnál. Innen vezettek pusztító rablóhadjáratokat a Balkán felé az i. e. 310–279 közötti évtizedekben, amelyek során legázolták Makedóniát, a dardánokat pedig visszavonulásra kényszerítették a keleti területeikről, amelyeken a 30–35 ezer fős kelta sereg átvonult.³³

A dardánok állama Nagy Sándor halála után visszanyerte függetlenségét, és ebben az időszakban már jelentős katonai erőt képviselt: a kelták elleni háborúban 20 ezer harcost ajánlottak fél Ptolemaiosz Keraunosz makedón királynak. (Ptolemaiosz elutasította a felajánlott szövetséget, majd i. e. 279-ben katasztrofális vereséget szenvedett a keltáktól, és maga is elesett.) Azonban a dardánoknak is meg kellett hajolniuk az Agrón király és Teuta királynő vezetése alatt megerősödött nagy illír állam előtt. Ezzel párhuzamosan folyamatos háborúskodásba keveredtek a makedónokkal, főleg V. Philipposz (i. e. 221–179) és Perszeusz (i. e. 179–168) uralkodása idején. Ez már akkor volt, amikor a rómaiak megjelentek az Adriai-tenger keleti partjainál az i. e. 3. században, és kihívást intéztek az illírek és makedónok felé. Megjelenésükkel és korai hódításaikkal a rómaiak megváltoztatták a régió erőegyensúlyát: az illírek és makedónok meggyengülése Dardánia pozíciójának megerősödését eredményezte, és a következő 150 évben magabiztos és befolyásos szereplővé vált a régióban.

³⁰ Srejšović et al. (1994): i. m.

³¹ Srejšović et al. (1994): i. m. 64; Wilkes (1996): i. m. 121; Zef Mirdita: Kosovo od prapovijesti do kasne antike. *Prilozi Instituta za Arheologiju u Zagrebu*, 11–12. (1994). 171.

³² Alexandros P. Iordanidis: *The Campaign of Alexander the Great in Thrace and Illyria (335 BC). Strategic Aims, Tactics and Logistics*. Thessaloniki, Greece International Hellenic University, 2018. 50, 81.

³³ Srejšović et al. (1994): i. m. 65–68.

A rómaiak hódítása a Balkánon

A Római Birodalom hadai az i. e. 3. században keltek át az Adriai-tengeren, hogy büntető-hadjáratot viseljenek az Adria keleti partvidékéről kiinduló illír kalóztámadások felszámolására. Miután az első pun háborúban legyőzték Karthágót, lépésről lépésre megkezdték a mai Balkán-félsziget meghódítását. Amikor Teuta királynő flottája vereséget mért a görögökre, és meghódította Kerkürát (a mai Korfut) i. e. 229-ben, az illír állam veszélyes hatalommá nőtte ki magát a rómaiak szemében. A katonai konfliktus nem is váratott magára sokat. Ennek során a római fegyverek hatékonysága gyorsan kiütközött, Teuta kapitulálni kényszerült. A rómaiak kezdetben azonban csak a tengerpartot vonták ellenőrzésük alá, fő céljuk a tengeri közlekedés biztosítása volt.³⁴

A rómaiak következő célpontja Makedónia volt, amely már 150 éve regionális katonai nagyhatalommá nőtte ki magát. Az igazi nagy háborút nem is az illírekkel, hanem az V. Philipposz vezette Makedóniával kellett megvívniuk, szinte párhuzamosan a második pun háborúval (i. e. 218–201). Összesen négy győztes háborúban (i. e. 215–205, 200–197, 171–167, 149–148) a rómaiak felszámolták a makedónok makacs katonai ellenállását, majd Makedóniát i. e. 148-tól a birodalomba integrálták. Ezt követően a légiók legyőzték a görög városokat egyesítő akháj szövetséget, és anektálták az ókori Hellászt is.³⁵

A makedónok elleni háborúkban a dardánok szövetségesként segítették a római hódítókat. Már i. e. 209-ben betörték Makedóniába, és a határmellék 20 ezer lakosát rabszolgaként elhajtották. A rómaiak második háborújában, Baton dardán uralkodó – más illír törzsekkel egyetemben – formálisan is felajánlotta segítségét a hadat viselő római consulnak egy Lükhniszben (Ohridban) tartott tanácskozáson. A szövetség egy bizonyos ponton nehéz pillanatokat hozott a dardánoknak, mert a makedónok ellenük küldték a velük szövetséges szkordiszkoszokat és basztarnákat a Duna-mellékről, ami a kelták felerősödő támadásaival együtt igen veszélyesnek ígérkezett. A dardánok követeiken keresztül a római senatustól kértek segítséget i. e. 177-ben, de nem kaptak, Róma nem kívánt beavatkozni. Ennek ellenére a dardánok a harmadik makedón háborúban is szövetségesei maradtak a mediterrán nagyhatalomnak. Hűségük azon az önző számításon alapult, hogy területi nyereséghez juthatnak szomszédjaik rovására, de csalódnium kellett: Róma függetlenséget adott az addig makedón alattvalóként élő paiónoknak, mivel ekkor már aggasztani kezdte Dardánia növekvő hatalma.³⁶

Róma a *divide et impera* jegyében a görögök és makedónok legyőzése után az illírek ellen fogott háborúba. A tengerparttól a belső területek felé haladva, fokozatosan uralma alá hajtotta a törzseket és barbár uralmi területeket. Dardánia területe az i. e. 1. században került a római fegyverek célkeresztjébe, azon stratégiai elképzelés megvalósítása során, hogy a birodalom kijusson a Dunához (Ister). Az i. e. 75–72 között kíméletlen kegyetlenséggel vívott *bellum dardanicum* során a dardánok vereséget szenvedtek Gaius Scribonius Curio consul négy légiójától, majd sporadikus utóvédharcokat folytatva, fokozatosan

³⁴ Zavalani (2015): i. m.

³⁵ Barbara Jelavich: *A Balkán története. I–II.* Ford. Balabán Péter. Budapest, Osiris, 1996. 16.

³⁶ Srejović et al. (1994): i. m. 68–69.

betagozódtak a Római Birodalomba. Curio a győztes hadjárata után folytatta menetelését a Dunáig, ő volt az első római hadvezér, aki ilyen messzire vezette seregét. A háborús vereség után Dardánia évtizedekig egyfajta függő terület volt (*foedus iniquum*), és csak Augustus császár idején szervezték provinciává.³⁷

A római polgárháború és a triumvirátusok küzdelme az Adria keleti partvidékét is elérte. A dardánok i. e. 48-ban Pompeiust támogatták Caesar ellenében a Dürrhakhion–Apollónia–Thesszalia háromszögben folytatott hadjárat során. Minden bizonnyal ez lehetett az oka annak, hogy a Caesar oldalán küzdő Marcus Antonius i. e. 38-ban Dardánia ellen folytatott hadjáratot, mikor a birodalom általa irányított részéhez tartozott a terület a második triumvirátus idején. Feltételezhetően ő zárta le a hódítási folyamatot, de ennek pontos feljegyzéseit riválisa, Octavianus, a későbbi Augustus császár minden bizonnyal megsemmisítette.³⁸

Az illír tartományok betagozódása a birodalomba nem zajlott le nehézségek nélkül. Augustus császár uralkodása idején, amikor a római hadseregbe segédcsoportokat próbáltak sorozni ezeken a vidékeken, lángra kapott a lázadás szelleme az illírek körében, a Dunától egészen Észak-Albániáig. Az i. sz. 6-ban kitört nagy illír felkelés korabeli becslések szerint 200 ezer lázadót mozgósított, és három hosszú éven át tartott. A mai Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Albánia és Szerbia területén zajló harcok elhúzódó öldöklésbe torkolltak a Dinári-hegység völgyeiben és erdeiben, mielőtt 15 római légiónak, amelyeket a germánok ellen készülő hadjáratból rendeltek vissza, sikerült a felkelést erővel, csellel és az egyes illír vezéreknek fizetett vesztegetési pénzzel letörnie.³⁹

Róma tartományai: Felső-Moesia és Dardánia

A dardánok nem a Mati folyótól a Szávaig és Isztriáig terjedő Illyricum, hanem a Vardar-völgy és a Duna között húzódó Moesia tartományhoz kerültek i. sz. 44-ben.⁴⁰ A birodalom közigazgatási szerkezetét azonban gyakran átszervezték, így 86-ban, Moesia tartomány felosztásakor Felső-Moesiához (Moesia Superior) csatolták őket. A római hatalom a 3. század végén, Diocletianus reformjai keretében létrehozott egy Dardania nevű provinciát, ami nyilván nem volt független attól, hogy ekkoriban a balkáni származásúak jelentős befolyással rendelkeztek a hadseregben és a közigazgatásban is, illetve maga az uralkodó is ebben a régióban született. Az új provincia nagyjából az egykori dardán uralmi terület határait fedte le, de a mai Koszovó területén túl magában foglalta Scupi (Szkopje) települését.⁴¹ A mai Észak-Macedónia nyugati része, ahol most

³⁷ Srejšović et al. (1994): i. m. 70–72; Kreshnik Xhabrahimi: Dardania under Roman Rule. Episode I: Establishing Roman Rule over Dardania. *Albanopedia*, 2017. október 16.

³⁸ Wilkes (1996): i. m. 210; Xhabrahimi (2017): i. m.

³⁹ A felkelésről részletesebben lásd: Jason R. Abdale: *The Great Illyrian Revolt. Rome's Forgotten War in the Balkans, AD 6–9*. Yorkshire – Philadelphia, Pen & Sword Military, 2019.

⁴⁰ Wilkes (1996): i. m. 210.

⁴¹ Wilkes (1996): i. m. 210.

albánlakta városok (Tetovo, Gosztivar, Sztruga) sorakoznak, ezzel szemben Epirus Nova (Új-Épeirosz) provinciához kerültek. Scupit a római hódítás korai időszakában alapították, és sokáig a legfontosabb római colonia volt ezen a vidéken, Felső-Moesiában nem is létezett másik jelentős város az i. sz. első évszázadokban.

Róma jelentős katonai erőket állomásoztatott Felső-Moesia/Dardánia területén. A katonák eleinte az Itáliai-félsziget, illetve a korai szakaszban meghódított nyugati tartományok fiai voltak. Ez később változásnak indult, a légiók állományát jelentős részben a Balkán területéről kezdték feltölteni, de sokan érkeztek Kis-Ázsiából is. A Balkánon is érvényesült a birodalom egyik fontos politikája: megbízható római polgárokat, kiszolgált veteránokat telepítettek le a tartományok őslakosaitól elkobzott földekre, hogy ezzel is erősítsék a megbízhatatlannak tartott, lázadásra hajlamos lakosság feletti ellenőrzést, majd hosszabb távon elősegítsék az összeolvadást és asszimilációt. Hosszabb távon ezeknek a területeknek a korábbi „tisza” illír/dardán vagy trák etnikuma nem maradhatott fenn, bizonyos mértékig fel kellett hígulnia. A tengerparti területeken az etnikai keveredés jelentősebb volt, mint a belső vidékeken, de mindenhol érvényesülnie kellett valamennyire. Ez persze nem egyik napról a másikra történt, és nem jelentette az őslakosok teljes eltűnését. Klaudiosz Ptolemaiosz földrajztudós 2. századi művéből azt tudhatjuk meg, hogy Felső-Moesia tartomány déli részét teljes mértékben dardánok lakták.⁴² A belső területeken, így Dardániában a hegylakó törzsek sokat meg tudtak őrizni tradícióikból, az albán kutatók szerint a törzsi gyűlés, a *conventus* (albánul: kuvendi) intézménye megmaradt, biztosítva bizonyos fokú autonómiát. Egyes vélemények szerint itt az őslakosok és a romanizált lakosság közötti különbség nem tűnt el még a római periódus végére sem: a latinul beszélő városi lakosokkal szemben a falusiak megőrizték régi nyelvüket.⁴³

A meghódított illír területeken folytatott bányászat jelentős szerepet játszott a Római Birodalom gazdasági életében. Dardania provincia gazdasági jelentősége is elsősorban ásványkincseiben rejtett: arany, ezüst, réz, ólom és vasérc nagy mennyiségben állt rendelkezésre. Az egyik legfontosabb bányakomplexum a provincia északi részén feküdt a Kopaonik-hegységben. A Municipium Dardanorum (Sočanica/Soqanicë) egy bányásztelepülés volt az Ibar folyó völgyében a mai Észak-Koszovóban, a ma teljesen szerblikta Leposavić városka közelében. Minden bizonnyal helyben fel is dolgozták az ércet, erre utalhat a római forrásokban fennmaradt *metalla dardanica* elnevezés.⁴⁴

A másik ásványokban gazdag lelőhely a mai Prishtina körzetében, illetve attól keleti-délkeleti irányban helyezkedett el: Hajvalia–Janjeva–Artana települések közelében, a Žegovac-hegység völgyeiben és lejtőin. A birodalom számos részéből érkeztek bányászok a dardán területekre, de leginkább Liburniából, Dalmáciából és Trákiából. A katonák mellett ők járultak hozzá leginkább az etnikai keveredéshez. A bányák a császár tulajdonában álltak, és egy-egy proconsul volt felelős a kitermelés irányításáért. Szokás volt azonban az is, hogy egyes bányaaknákat bérbe adtak a bányászkolóniák tagjainak.

⁴² Srejić et al. (1994): i. m. 83.

⁴³ Zavalani (2015): i. m.; Srejić et al. (1994): i. m. 83.

⁴⁴ Wilkes (1996): i. m. 258.

A kitermelt nemesfémércet Rómába szállították, a belőle vert fémpénz a legionáriusok fizetéseként, illetve a birodalmon belüli kereskedelmen keresztül vándorolt vissza. Ez alól csak a Duna-parti Viminaciumban két évtizedig vert bronzpénz jelentett kivételt a 3. század közepén.⁴⁵

A mezőgazdaság semmiképpen sem volt elhanyagolható ága a gazdasági életnek, nyilvánvalóan ez adott megélhetést az itteni lakosság döntő többségének. Az állattenyésztés már a rómaiak előtt is erős tradíciókkal rendelkezett. A római források arról árulkodnak, hogy a provincia egyik leghíresebb exportcikke a dardániai sajt volt, ami a pásztorkodás és állattartás hosszú tradíciójáról és fejlett fokáról tanúskodik.⁴⁶ A szőlő- és bortermelés meglétére szintén rendelkezésre állnak latin nyelvű források, az illír borokat az Itáliai-félszigeten is fogyasztották.⁴⁷ Koszovó déli területein fekszenek a legjobb szőlőtermő vidékek. Az itt elhelyezkedő Gjakova/Đakovica városában a római időkben származó táblákat találtak, amelyek egyértelműen beszámolnak arról, hogy a romanizálódott területen már 2000 évvel ezelőtt létezett szőlőkultúra és bortermelés. Ezt megerősítik a Rahovec/Orahovac környékéről származó régészeti leletek is: itt ókori eredetű, bortartályként szolgáló amforákat ástak ki az 1950-es években.⁴⁸

A mai Koszovó területén a legfontosabb római település *Ulpiana* városa volt, amely Traianus (98–117) vagy Hadrianus császár (117–138) idején kapott városi státuszt (*municipium*).⁴⁹ Ennek területe a mai Prishtinától délre feküdt, és magában foglalta a mai Lipjan/Lipjan város helyén állt ókori települést is. A római város, amely egyes feltételezések szerint már a dardán időkben is létezett, az i. sz. 2. század 20-as éveitől szerepel a forrásokban. A 2–4. század körül érte el fénykorát – mint regionális gazdasági és kulturális központ –, konjunktúráját pedig egyaránt köszönhette a mezőgazdaságnak és bányászatnak (Metalla Ulpiana). Ulpiana környékén a földbirtokokat két tehetős római senatorcsalád tartotta kezében a 2. és 3. században: a Furius és Pontius patricius dinasztiái.

A rómaiak hódításának egyik legfontosabb civilizációs hozadéka a szárazföldi kommunikációs útvonalak kiépülése és megszilárdulása volt, ami nagyot lendített a kereskedelmen és lehetővé tette a postaszolgálatot. A legismertebb regionális út a Via Egnatia volt, amely az egykori illír partvidéket kötötte össze a Fekete-tengerrel. Ulpiana is fontos közlekedési csomópont volt, ahol észak–dél, illetve kelet–nyugati irányú utak keresztezték egymást. A provincia területén húzódott az I. Constantinus (Nagy Konstantin) római császár szülőhelyeként számontartott *Naiissosz* (latinus írásmóddal Naissus, ma Niš) városából a prosperáló adriai-tengeri kikötőváros, *Lisszosz* (Lezhë) felé haladó fontos római út. Ulpiana fontos kereskedelmi állomás volt a Theranda (Prizren/Suva Reka), Charmaenis (Novi Pazar) és Scupi (Szkopje) felé vezető utakon.⁵⁰

⁴⁵ Srejović et al. (1994): i. m. 87–88; Wilkes (1996): i. m. 257.

⁴⁶ Malcolm (1998): i. m. 40; Srejović et al. (1994): i. m. 86.

⁴⁷ Zavalani (2015): i. m.

⁴⁸ Hamëz Rama: *Historiku i vreshtarisë dhe i verëtarisë në Kosovë-Rahovec*. Kézirat. 2020. szeptember.

⁴⁹ Wilkes (1996): i. m. 257; Srejović et al. (1994): i. m. 80–81.

⁵⁰ Srejović et al. (1994): i. m. 77, illetve a senatori családokról 85.

Az i. sz. 2. század végére az illír és dardán területek a birodalom integráns részévé váltak, az itt születettek előtt a latin nyelv elsajátításával minden lehetőség nyitva állt az érvényesülésre. Nagy fordulat volt az összbirodalmi társadalmi nivellálódás folyamatában, amikor Caracalla császár 212-ben kiterjesztette a római polgárjogot a birodalom minden lakosára, kivéve a rabszolgákat. A válságokkal terhelt 3. század nagy lehetőséget adott az illírek katonai tehetségének kibontakozására a légiókban, majd a praetorianusok soraiban is. A germánok elleni harcok során Illyricum lakói az egyik fő utánpótlási forrást alkották akkor, amikor a birodalom fiatal férfilakosságát egyre nehezebbé vált megnyerni a katonai szolgálatra.

A katonai karrier sok illírnek megnyitotta az utat a hatalom felé. A hatalom csúcsára jutottak közül a leghíresebb talán a birodalmat megreformáló Diocletianus császár (284–305), aki Dalmáciában született, és oda is vonult vissza halála előtt. Mint fentebb említettük, az ő nevéhez fűződő reformok keretében hozták létre Felső-Moesia déli részéből Dardania tartományt. A dardánok földje is adott császárt a birodalomnak. Egyes feltételezések szerint Naissus környékén született a kereszténység történetében kimagasló szerepet játszó I. Constantinus. Innen származik II. Claudius császár, aki a szülővárosa, azaz a mai Niš melletti csatában (i. sz. 269) a betörő gótokra mért emlékezetes és hosszú időre sorsdöntő vereséget. A balkáni tartományok biztonságára azonban véglegesen negatív hatással volt az a döntés, amikor i. sz. 272-ben Aurelianus császár, II. Claudius utódja, kiűrtette Daciát és visszavonta erőit a Duna jobb partjára.

A Balkán provinciáinak és különösen városainak életében új lendületet hozott, amikor a 4. század folyamán az egyik trákiai település hirtelen birodalmi központtá vált. A Boszporosz partjain egy addig nem különösen jelentős görög városból I. Constantinus római császár i. sz. 330-ban egy Nova Roma (Új Róma) nevű székhelyet építtetett magának, amely később Constantinopolis (Konstantinápoly) néven vált ismertté. Ez már előfutára volt a Római Birodalom 395-ös kettéválásának. A birodalom két fele közötti határ a Balkán-félszigeten húzódott végig, az Adriai-tenger partvidékétől a Drina folyó mentén a Száváig és a Dunáig. Nagyjából ugyanezen a vonalon futott később a római katolikus és görögkeleti ortodox egyház törésvonala, mindkét irányból regisztrálható törekvéssel e vonal elmozdítására keleti, illetve nyugati irányba. A későbbi évszázadokban ugyanis a Keletrómai Birodalom, azaz Bizánc fővárosa, Konstantinápoly vált a görögkeleti ortodox egyház központjává, és ezt a státuszt meg is őrizte egészen az 1453-as oszmán hódításig.

A kereszténység megjelenése és hatása

A mai Koszovó területe a 395-ös szakadást követően a Keletrómai Birodalom részévé vált, annak gazdasági, politikai és kulturális fejlődését követte a következő 450 évben. Ennek legfontosabb momentuma a kereszténység felvétele volt. Az Újtestamentumban Pál apostol a rómaiaknak írt levelében arról számolt be, hogy térítő misszióinak eredményeként a kereszténység egészen az Illyricumig terjedt el. Bár ez önmagában még nem

tudományos tény, de kétségtelen, az illír területek korai evangelizációjának elég jelentős egyháztörténeti szakirodalma van, a felvilágosodástól napjainkig.⁵¹

A kereszténység követői a Balkánon már a 2. században hallattak magukról. Marcus Aurelius császár jazigok ellen viselt hadjárata során a keleti, főleg kis-ázsiai provinciákból átirányított légiók katonái között az új vallás már széles körben jelen volt.⁵² Az I. Constantinus által 325-ben összehívott nikaiai (latinosan nicaei) zsinaton, a keresztény egyház dogmatikai és kánonjogi alapjait lerakó egyetemes gyűlésen már Dardániából (*Scupi*ből) is érkezett résztvevő, Dacus püspök személyében. A régió urbánus központja, Scupi, azaz Szkopje már püspökség volt a zsinat idején, és Dardania tartomány már az illetékessége alá tartozott.⁵³ A 4. századtól az egyházi hierarchia gyorsan kiépült, érsekségeket és alájuk rendelt püspökségeket állítottak fel a többi provinciában is: Praevalitanában (Shkodra), Dürrhakhionban (latinus írásmóddal Dyrrhachium, ma Durrës – Új Epirusz), Nikopoliszban (Ó-Epirusz)

Az új vallás friss konfliktusokat hozott a régió életében. A nikaiai zsinaton az Atya és Fiú egylényegűségét, azaz a szentháromság tanát megkérdőjelező Arius – alexandriai presbiter – alulmaradt a teológiai vitákban. Miután a Balkánra száműzték, Arius folytatta tevékenységét, és Illíriában szerzett magának híveket a köznép és a régió egyházi vezetői között egyaránt, ami jó bázist szolgáltatott neki az ellentámadásra. Ez nem volt hatástalan, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy Valens keletrómai császár (364–378) maga is az arianizmus híve lett. Az arianizmus átmeneti teológiai-politikai sikerei ellenére az egyházi vezetés megosztott maradt, ebben a krisztológiai vitában pedig Dardánia mindvégig inkább a nikaiai zsinat egylényegűséget támogató tételeihez maradt hű.⁵⁴

Talán az arianizmusnál is messzebbre vezető vita robbant ki a régió egyházszervezetének hovatartozásáról. Amint Róma kiemelkedett a püspökségek sorából, és politikailag szembekerült Konstantinápolyal, ez a kérdés egyre kényesebb konfliktussá nőtte ki magát. A Római Birodalom 379-es közigazgatási reformja a makedón és illír területeket Konstantinápoly alá rendelte. Ebből kiindulva Konstantinápoly az egyházi illetékességet is az új közigazgatási rendszer határaihoz kívánta igazítani, Róma viszont ezt érthető módon igyekezett megakadályozni. Amikor a birodalom kettévált, az 5. században az illyricumi és dardániai egyházi vezetők a római pápák és a konstantinápolyi uralkodók közötti kiélesedő küzdelem keresztüzében találták magukat. Alapvetően Rómához húztak, de közvetlenül nem tartották a kapcsolatokat, ez már csak a földrajzi távolság miatt sem lett volna praktikus. A dardániai egyházkerület a Thesszalonikében székelő egyházi előljárával tartott szoros kapcsolatot. Ez a hatalmasra növvő város különösen nagy jelentőségre tesz szert a diocletianusi reformokat követően, illetve még

⁵¹ Shan Zefi: *Islamizacija albanaca i fenomen ljaramanstva tijekom stoljeća XV–XX*. Zagreb, Albanska Katolička Misija, 2003. 25. Az albán szerző által horvátul írt mű számos referenciával szolgál, köztük D. Farlati *Ilyricum Sacrum* (Velence, 1751) című műve a katolikus egyház történetéről a Balkánon, Giuseppe Valentini *Contributi alla cronologia albanese* (Róma, 1912) című tudományos munkája vagy a Vatikán 1948-as kiadású *Katolikus Enciklopédiája*.

⁵² Srejšović et al. (1994): i. m. 100.

⁵³ Srejšović et al. (1994): i. m. 101; Buxhovi (2013a): i. m. 283–284; Zefi (2003): i. m. 29.

⁵⁴ Srejšović et al. (1994): i. m. 101.

inkább, amikor I. Constantinus idején praefectusi székhely lett. Sziriciusz pápa 385 körül formálisan is a thesszalonikéi püspököt bízta meg képviselőjének a balkáni területeken. Az apostoli vicariust később olyan rendkívül fontos feladattal is megbízták, hogy felügyelje az illyricumi püspökválasztásokat, illetve a terület egyházi előljárói számára zsinatot hívhatott össze.⁵⁵

A birodalom keleti felén a Balkán kiemelt jelentőségre tett szert. A keletrómai Trákdinasztia uralkodói közül számos a Balkánról érkezett az 5. században: I. Anasztasziosz (491–518), Dürrhakhion szülöttje volt, I. Iusztinosz (latinosan: Iustinus, 518–527) pedig egyenesen Dardania provinciából került Konstantinápolyba. Szintén Dardániából, a szerbiai Lebane település közeléből származott I. Iusztinosz kegyeltje és utódja, I. Iusztinianosz (527–565), akinek neve a régi Római Birodalom helyreállításának kísérlete mellett a római jog teljes kodifikációjának köszönhetően maradt fenn. I. Iusztinianosz császár a maga idejében igyekezett felvirágoztatni Dardániát és városait, ami a szarmaták, markomannok, hunok és főleg keleti gótok 5. századi pusztításai, illetve az 518-as félelmetes erejű földrengés után rá is fért a tartományra. Nagy építkezések zajlottak ebben az időszakban, amelyek közül az egyik az 518-as földrengésben elpusztult Ulpiana municipium helyrehozatala és fejlesztése volt. A kiemelt uralkodói figyelemnek hála a város ekkor kapta a Iustiniana Secunda nevet.⁵⁶

A *Iustiniana Prima* vagy Iustinopolis nevet az a város kapta, amelyet a császár a mai szerbiai Lebane közelében, az úgynevezett Caričin Grad romváros helyén építtetett fel. Ez a romváros alig 50 kilométerre fekszik a mai koszovói határtól, a Preševo-völgy közelében, de akkor Iustiniana Prima ugyanúgy Dardania provincia területén belülré esett, mint az Ulpiana helyén újraépített Iustiniana Secunda. I. Iusztinianosz bizánci császár 535-ben érseki központot hozott létre Iustiniana Prima székhellyel, amelynek egyházi hatósága egészen Pannóniáig terjedt, beleértve Dacia, Felső-Moesia és Praevalitana tartományokat is. Ezzel Thesszaloniké joghatósága lényegében megszűnt az Illyricum nagyobbik részében, csak a déli illír területek felett őrizte meg korábbi felügyeletét. Az uralkodó ezzel a korábban Szkopjének, illetve Thesszalonikének alárendelt dardániai egyházkerületet egy igen privilegizált helyzetbe hozta. Most már nem a thesszalonikéi püspök, hanem Iustiniana Prima Catilianus nevű érseke lett a római pápa vicarius és meghosszabbított keze ebben a régióban, a mai Szerbia és Koszovó egész területén. Ez az utolsó latin nyelvű „aranykor” másfél évszázadig tartott, amikor is Iustiniana Prima utolsó püspöke, aki János néven maradt fenn a forrásokban, a szlávok folyamatos inváziója és a bizánci forrásokban hunoknak nevezett bolgárok betörései elől 687-ben elmenekült a várfallal és haddal megerősített birodalmi exklávéba: Thesszalonikébe.⁵⁷

⁵⁵ Buxhovi (2013a): i. m. 288; Kiss Gergely (szerk.): *Varietas delectat. A pápai–magyar kapcsolatok sokszínűsége a 11–14. században*. Pécs, PTE BTK TTI Középkori és Korajújkori Történelmi Tanszék, 2019. 14; Ceka (2005): i. m. 295.

⁵⁶ Schütz István: *Fehér foltok a Balkánon. Bevezetés az albanológiába és a balkanisztikába*. Budapest, Balassi, 2002. 74.

⁵⁷ Ceka (2005): i. m. 292; Buxhovi (2013a): i. m. 289; Srejskić et al. (1994): i. m. 104.

A népvándorlás és a gót veszedelem

A Róma bukását túlélő Keletrómai Birodalom gazdasági prosperitását a népvándorlás hullámai szakították meg. A magát az új Rómának tekintő, konstantinápolyi székhelyű birodalom balkáni területére a barbárok beáramlását a 4. század végétől fegyverrel már nem lehetett megállítani, így a következő évszázadban a gótok, gepidák és longobárdok szállásterületeket alakítottak ki Trákiától egészen a mai Észak-Dunántúlig. Ezek a népek számos alkalommal fosztották ki a romanizált illírek területeit, köztük Dardániát is.

A népvándorlás forgószínpadán egymás után felbukkanó harcias törzsek/népcsoportok közül a gótok mindenféleképpen kiemelkedő jelentőségűek a Balkánon. Már a 3. század második felében sporadikus támadásokat intéztek a balkáni tartományok ellen, aminek csak átmenetileg szabott gátat, hogy 269-ben súlyos vereséget szenvedtek II. Claudius seregeitől Naissus (Niš) közelében. Amikor azonban 375 körül kelet felől a mai dél-orosz sztyeppékre beözönlő hunok nyomása alá kerültek, és kénytelenek voltak elhagyni délorosz szállásterületeiket, iszonyatos erővel zúdultak a Keletrómai Birodalom Dunától délre eső területeire. Ennek csúcspontján az osztrogótok, vizigót és hun segítséggel, elárastották a Balkánt, és megsemmisítő vereséget mértek Valens császár seregére 378. augusztus 9-én. A Trákia területén (Hadrianopolis, a mai törökországi Edirne város közelében) lezajlott ütközetben maga az uralkodó is elesett. Ezt követően a barbárok Dalmáciáig fosztogatták és felperzselték a birodalom tartományait.⁵⁸

Bizánc tárgyalások útján átmenetileg sikeresen letelepítette a keleti gótokat Pannóniában, a nyugati gótokat pedig Trákiában, ahol teljes autonómiát élvezhettek. A birodalom igyekezett katonai szolgálatába állítani őket, és 398-ban Alarik nyugati gót királyt ki is nevezték az Illíriában állomásozó keletrómai seregek parancsnokává. Néhány évvel később azonban, egy illíriai lázadás leverése (Dürrhakhion, 401) során a gótok kiszabadultak a bizánci kormányzat ellenőrzése alól, és újból katonai fenyegetéssé váltak. Ennek hátterében az is állt, hogy a Balkánra érkező gótok az ariánus kereszténységet vették fel, mivel a keletrómaiak körében egykor ez volt a domináns irányzat. Viszont a gótok ehhez azután is ragaszkodtak, hogy a konstantinápolyi urak körében már a nikaiai zsinat ortodox dogmái váltak újra uralkodóvá.⁵⁹ Az 5. század során Illíria gyakran vált a keletrómai reguláris erők, a gótok és más barbárok összecsapásainak helyszínévé. Ennek egyik epizódja volt, amikor 459-ben (vagy 472-ben) Thiudimer gót hadúr, Valamir gót király testvére Dardánia ellen fordult, majd elfoglalta Naissus és Ulpiana településeket.⁶⁰

A gótok évszázados balkáni jelenlétét a Kárpát-medencébe beköltöző hunok pusztító portyázásai tették még vérzivatarosabbá. Különösen a 441-től 447-ig tartó hadjáratuk

⁵⁸ Georg Ostrogorsky: *A bizánci állam története*. Ford. Németh Ferdinánd, Prohászka Péter. Budapest, Osiris, 2003. 64–65; Ceka (2005): i. m. 308.

⁵⁹ Ostrogorsky (2003): i. m. 58. Az ariánus keresztények monoteisztikus tana tagadta az Atya és a Fiú egylényegűségét, és így tulajdonképpen Krisztus isteni természetét. A keresztény egyház hitvallása az egylényegűség (*homouszion*) dogmája lett, és még az ariánusok mérsékeltebb, „hasznos lényegűség” (*homoiouszion*) hirdető irányzatát sem tudta elfogadni.

⁶⁰ Ceka (2005): i. m. 308–309; Buxhovi (2013a): i. m. 291.

híresült el, amikor a Serdicától Singidunumig (Szófia–Belgrád) tartó hadiúton fekvő összes erősséget bevették. Ennek során elesett a Római Birodalom számos nagy múltú régióbeli városa, köztük a Dardánia területén fekvő Naissus, amely mindössze 70 kilométerre van Koszovó jelenlegi határaitól. A Keletrómai Birodalom, amelynek fővárosáig, Konstantinápolyig jutott a hun sereg, több alkalommal is sikertelenül próbált kiegészni Attilával, de a Balkán feldúlása után végül a hun haderő mégis nyugati irányba vette útját. Ez Itália számára tragikus időszakot hozott, de a keletrómai részek lélegzethez jutottak.

Konstantinápoly igyekezett magát tehermentesíteni: Zénón bizánci császár ösztönzésére a keleti gótok, legendás Nagy Theodorik királyuk vezetésével 488-ban továbbvándoroltak az Itáliai-félszigetre, hogy megdöntsék Odoaker barbár uralkodó ottani hatalmát. A gótok uralmának évszázada Illíriában és Dardániában ezzel véget ért. Az albán történészek álláspontja szerint 530 után már nem hallani róluk az illírek lakta területen, itt maradt törzsmaradványaik beolvadtak.⁶¹ Ennek bekövetkezése I. Iusztinosz császár uralkodásának éveiben (518–527) a legvalószínűbb, amikor a konstantinápolyi vezetés agresszívan fellépett a monofiziták és a gótok által követett ariánus keresztény tanok ellen, katolizálásra, vagyis az akkor bevett bizánci dogmák elfogadására kényszerítve őket.

⁶¹ Ceka (2005): i. m. 311.

II. fejezet

A középkori Balkán: szlávok, bizánciak, Raška felemelkedése

A középkor kezdetei: a szláv invázió

A Nyugatrómai Birodalom bukását (476) és a keleti gótok Itáliába távozását követően a Kelet-római Birodalomnak újabb népvándorlási hullámokkal kellett szembenéznie. A 6. században a Balkán-félszigetet végigrabló barbár népek közül a gepidák, longobárdok, avarok, illetve a szintén török eredetű, a bizánci források által hunoknak nevezett bolgárok hagyták a legmaradandóbb nyomot a történelemben. A gepidák és longobárdok, akik a 6. században a Kárpát-medencében tartózkodtak, északi irányból jelentettek veszélyt a kelet-római provinciákra, főleg Dalmáciára és Moesiára. A Fekete-tenger felé eső trákiai és makedón provinciákat 544-ben a bolgárok pusztították végig, majd 551-ben a gepidákkal szövetségben ismét megjelentek, és immár egészen Konstantinápolyig jutottak. A bizánci krónikák feljegyzései szerint e súlyos lélektani sokkot okozó betörés során 32 várost foglaltak el, és 120 ezer bizánci alattvalót hajtottak el rabszolgának a Duna északi oldalára.⁶²

A 6. század első harmadában megindultak a bizánci forrásokban szlávoknak tekintett barbár *antok* és *szklavinok* portyázásai. Egyrészt az agresszív, nomád lovas bolgárok nyomása alatt, másrészt kihasználva, hogy a keleti gótok pár évtizeddel korábbi kivonulása a régióból hatalmi, védelmi és demográfiai űrt hagyott maga után, fosztogatni kezdtek a Dunától délre fekvő Makedónia és Thesszália provinciákban. Mint Noel Malcolm brit történész fogalmaz:

„Egy igen alacsony színvonalú anyagi kultúrával rendelkező, törzsi rendszerben élő nép számára a kijutás a Duna partjára és az attól délre eső (bizánci) területek megpillantása olyan volt, mint amikor az éhes ember egy terített asztal elé kerül.”⁶³

Az első betöréseket még visszaverte a bizánci sereg, az antokat bizonyos fokig sikerült felszívnia a birodalmi toborzóknak, és bevetnie őket a perzsiai háborúkban, majd a gótok ellen Itáliában viselt elhúzódó harcokban. Az igazi nehézségek az 530-as évektől köszöntöttek be, amikortól Bizánc haderejét I. Iusztinianosz grandiózus birodalom-visszaszerző álmainak megvalósítása érdekében Észak-Afrika, Hispánia és Itália visszafoglalása kötötte le. Ezekben az években a Balkánon állomásozó bizánci csapatok létszáma 15 ezer főre esett, ami távolról sem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy komolyabb ellenállást fejtsenek ki a szláv, ant és bolgár-hun betolakodókkal szemben.⁶⁴

⁶² Srejšović et al. (1994): i. m. 110–112; Vladimir Ćorović: *Ilustrovana istorija Srba*. Beograd, Politika, 2005. 15.

⁶³ Malcolm (1998): i. m. 23.

⁶⁴ Ćorović (2005): i. m. 1. 15.

A zsákmányra éhes szlávok 545-ben, majd 548-ban ismét átkeltek a Dunán. Az első alkalommal még vereséget szenvedtek, de másodjára már nem volt olyan bizánci haderő a térségben, amelynek elég ereje lett volna megállítani őket. Immár az illírek lakta területeknek is szembe kellett néznie a pusztító hordáikkal, amelyek a tengerparti Dürrhakhion (Durrës) városáig jutottak. A trákiai lakosoknak 550-ben újabb betörés okozott súlyos megpróbáltatást, a szlávok már Konstantinápolyt is megközelítették egy-két napi járástávolságra. Ugyanebben az évben Naissusig (Niš) kalandozott egy másik szláv fegyveres horda, majd innen az „illír hegyeken” átkelve lejutott az Adria-tengerre. Prokopiosz bizánci történetíró aláhúzza, hogy a szlávok ez alkalommal minden korábbinál hosszabb ideig raboltak, fosztogattak Dalmáciában, és a beavatkozáshoz szükséges, megfelelő erejű birodalmi csapatok híján ezt szinte teljesen büntetlenül teheték.⁶⁵ A bolgárokkal szövetségben a gepidák is támadásokat intéztek a birodalom ellen. Pannóniából 551-ben betörték a Szerémségbe, majd feldúlva Dalmáciát, az Adria-tenger partján egészen Dürrhakhion kikötővárosáig jutottak.

Ebben az időszakban ütött vissza I. Iusztinianosz kísérlete az egykori nyugatrómai területek visszaszerzésére. Amint Bizánc történetének egyik legjelesebb szakértője, Georg Ostrogorsky fogalmaz:

„A nagy hódító háborúk Afrikában, Itáliában és Hispániában elvonták Bizánc erejét attól, hogy megvédje balkáni területeit. Iusztinianosz Ázsiában és Európában is a határ menti erődítmények egész rendszerét emelte, s a Balkán-félszigeten a Duna mentén és a szárazföld belsejében is erődök kiépített övezete húzódott. Ám a legjobb erődítmények sem érnek sokat, ha hiányzik belőlük a kellő létszámú hadsereg.”⁶⁶

Az Itáliában vívott háborúkban a régióból toborzott illír katonák is nagy számban jelen voltak, erről korabeli feljegyzések tanúskodnak (*numerus felix Illyricianorum*). Prokopiosz bizánci történetíró alapján tudjuk, hogy ezek az illír csapatok a gótok elleni hosszú háborúskodásban kifáradva, 544–545 környékén elhagyták a hadszínteret, miután zsoldjuk elmaradt, hazájukat pedig egy „hun hadsereg” (valószínűleg bolgárok) támadta meg, s „elrabolta asszonyaikat és gyerekeiket”.⁶⁷

A legnagyobb veszedelem azonban, amely mellett minden katonai támadás eltörpült, a birodalom „kenyereskosarának” is nevezett Egyiptom felől érkezett. A Földközi-tengeren átkelő hajókon, a gabonaszállítmányok között rejtőző sok-sok rágcsló bőrén utazva, gyilkos baktérium érkezett Konstantinápolyba: a *Yersinia pestis*. Egy soha nem látott erejű pestisjárvány tarolt végig a birodalom keleti provinciáin 541–543 között, különösen súlyosan érintve az akkor már közel félmillió lakossággal rendelkező, túlszűfolt kelet-római fővárost.⁶⁸ A járvány csúcspontján napi 5000 ember halt meg – maga Iusztinianosz

⁶⁵ Srejić et al. (1994): i. m. 112.

⁶⁶ Ostrogorsky (2003): i. m. 77. Prokopiosz bizánci történész élesen bírálja I. Iusztinianosz (Justinianus) császárt e mulasztásai miatt, viszont a *Titkos történet* című művét sokan inkább a pamflet kategóriába sorolják.

⁶⁷ Ismajli–Kraja (2013): i. m. 151; Ceka (2005): i. m. 310–311.

⁶⁸ Ostrogorsky (2003): i. m. 59.

császár is megbetegedett, ám sikerült kigyógyulnia. A birodalom kormányzása három évre szinte teljesen megbénult. A barbárok támadásai főleg a vidéket pusztították, a pestis viszont a gazdasági és demográfiai központok, a poliszok erejét szívta ki, ami roppantul legyengítette a birodalmat. A pestis ráadásul a Földközi-tenger keleti medencéjében egészen a 8. század közepéig visszatérően kísértett.⁶⁹

A szláv csoportok újabb és újabb hullámokban érkeztek a bizánci területekre és egyre hosszabb időre maradtak, majd sokan végleg letelepedtek. 586-ban söpört végig Trákián és Thesszálián (nagyjából a mai Észak- és Közép-Görögországon) az invázió, a fennmaradt források talán kicsit túlzó becslése szerint 100 ezer szláv ostromolta sikertelenül Thesszalonikét. A város ekkor már tele volt menekültekkel, akik Pannonia és Dacia provinciák mellett a már barbárok által elpusztított Dardániából is érkeztek.⁷⁰ A rendelkezésre álló források (*Szent Demetriosz csodái*) 605-ben újabb invázióról számolnak be, viszont már csak 5000 fős támadó seregről tesznek említést. Thesszaloniké 614–616 között két évig ismét a szlávok ostroma alatt állt, majd 618-ban újabb ostrom következett, de a város ezúttal is ellenállt.⁷¹ E támadás mozgatói viszont már nem a Duna menti szlávok voltak, hanem egy náluk sokkal félelmetesebb ellenfél, amely nagyjából I. Iusztinianosz császár halálakor (565) bukkant fel a Duna partjainál.

Az avarok, ezek az eurázsiai sztyeppékről érkező nomád harcosok először 558-ban kerültek kapcsolatba a bizánci diplomáciával, eredetileg segítségüket ajánlva a birodalomnak a fojtogató ellenségekkel szemben. A folytatás nem volt ilyen szívélyes: a következő évtizedekben az avarok és a szlávok egyesült ereje sok fejfájást okozott Bizáncnak, különösen azt követően, hogy azok a longobárdokkal szövetségben vereséget mértek a gepidákra. A Tiszántúlt, a Duna–Tisza közét és a Dunántúlt megszállva az avarok Bizánc közvetlen szomszédai lettek. Ezt követően elhúzódó harcok indultak a birodalom és a nomádok között a Szerémség és a közeli Duna menti területek birtoklásáért. Ugyan a béketárgyalások hoztak egy évtizedes nyugalmat az 570-es években, amikor a szlávok sem keltek át a Dunán portyázni a birodalom területén, de ez évi 80 ezer aranyába került Bizáncnak. Az 580-as években már a Szerémség is avar kézre került, illetve ezzel egy időben a szlávok támadásai is kiújultak, immár az avarokkal szövetségben.⁷²

A szászánida perzsákkal történt békekötés után, az 590-es években Bizánc több offenzívát indított a Dunától északra fekvő területek ellen, az átmeneti katonai sikerek azonban nem tudták visszafogni a hatalmas szláv tömegek erőszakos migrációját. Az évtizedes kimerítő háborúskodás viszont a Duna mentén állomásozó bizánci hadsereget annyira kimerítette, hogy a frusztrált katonák 602-ben fellázadtak. A lázadás megbuktatta a Iusztinianosz-dinasztia utolsó uralkodóját, és egy félbarbár származású,

⁶⁹ Massimo Livi-Bacci: *A világ népességének rövid története*. Ford. Soproni András. Budapest, Osiris, 1999. 66; Michael Angold: *Bizánc*. Ford. Sándor Bea. Budapest, General Press, 2001. 41. A pestisjárványról lásd: William Rosen: *Justinian's Flea. The First Great Plague and the End of the Roman Empire*. New York, Penguin Group, 2007.

⁷⁰ Skënder Anamali: From the Illyrians to the Arbërs. In *The Albanians and Their Territories*. Tirana, „8 Nëntori”, 1985. 120; Srejsović et al. (1994): i. m. 123.

⁷¹ Čorović (2005): i. m. 1. 123–124.

⁷² Srejsović et al. (1994): i. m. 114–117; Csorba Csaba: *Árpád népe*. Budapest, Vince, 1999. 70.

alacsony rangú tisztet emelt a trónra. E Phókasz nevű trónbitorló nyolc évig tartó uralkodása a békésnek sohasem nevezhető bizánci történelem legvéresebb és legbrutálisabb időszakaként maradt fenn a krónikákban. Egy hatalomgyakorlásban tehetségtelen, ugyanakkor gátlástalan és szadista örült ámokfutása gerjesztett újabb és újabb belső harcokat, ami veszélyes mértékben elszívta a birodalom erejét.

A Keletrómai Birodalom is könnyen a nyugatiak sorsára juthatott volna, hiszen éppen ekkor egy minden korábbinál veszélyesebb, energikusabb riválissal kellett szembenéznie keleten – II. Huszrau perzsa király személyében. A perzsák egyesítették erejüket az avarokkal és a szlávokkal, majd 626-ban közösen ostrom alá vették Konstantinápolyt. Akkor viszont már a jelentős belső megújodást hozó Hérakleiosz császár ült a keletrómai trónon, aki Phókasz bukása után ráncba szedte katonailag a birodalmat. Konstantinápoly pedig a népvándorlás figyelmeztető jeleit időben komolyan véve már majd egy évszázada készült egy ilyen próbatételre. Falait hozzáértő mérnökök tervezték és építették, így ellenálltak az ostromgépeknek. A Keletrómai Birodalom hadiflottája győzelmet aratott a szlávok hajói felett, a mintegy 80 ezer fős szárazföldi sereg pedig néhány hét után elvonult a falak alól. A Szászánidák Perzsiája egy évvel később súlyos vereséget szenvedett Bizánctól a ninivei csatában, majd 628-ban kapitulálni kényszerült.

A konstantinápolyi vereség az avarok regionális pozícióját is megrendítette. Az avar kagán alávetttségében élő balkáni szlávok bátorságot merítettek a lázadáshoz, amelyhez bizánci támogatást is kaptak. Az avarok meggyengülésével Bizánc a hunok, keleti gótok és gepidák után ismét megszabadult egy létét veszélyeztető harcias betolakodótól. Ez viszont már nem változtatott azon a tényen, hogy időközben a Balkán-félsziget benépesült a szláv etnikummal, így annak etnikai és nyelvi térképe végérvényesen megváltozott. A szlávok jó 200 évre a Balkán déli végein, a Peloponnészoszi-félszigeten is túlsúlyba kerültek.⁷³ Innen még Kréta szigetére is eljutottak, ahol szintén letelepedtek. Sokukat a bizánci császárok még Kis-Ázsiába is áttelepítették, általában megtorló intézkedésként, mint például II. Kónsztasz és II. Iusztinianosz a 7. század fordulóján, ahol földet kaptak és sztratiótaként szolgáltak az arab betörések elleni harcokban.⁷⁴

A birodalom ezt a fejleményt egy bizonyos ponton már nemcsak elfogadta, hanem a Balkánnal foglalkozó történészek egy jelentős részének álláspontja szerint a 7. században, a 626-os ostrom után maga is bátorította.⁷⁵ A horvátok és szerbek betelepülése a Kárpátokon túlról a mai Nyugat-Balkánra a VII. Kónsztantinosz (Bíborbanszületett Konstantin) császár nevéhez fűződő, három évszázaddal később összeállított feljegyzések szerint kimondottan Hérakleiosz császár rendelete alapján történt.⁷⁶ Bizánc azt remélte, hogy a szerbek és horvátok északra szorítják az avarokat, benépesítik az avarok által korábban elnéptelentett vidékeket, illetve gátat képeznek majd a birodalom területei

⁷³ Ostrogorsky (2003): i. m. 100.

⁷⁴ Ostrogorsky (2003): i. m. 122–123.

⁷⁵ A horvátok Balkánra történő betelepüléséről szóló eltérő elméleteket lásd: Sokcsevits Dénes: *Horvátország. A 7. századtól napjainkig*. Budapest, Mundus Novus, 2011. 53–56.

⁷⁶ Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzása*. Ford. Moravcsik Gyula. Szeged, Lectum, 2003. 85.

és az avarok között, akiknek állama a Kárpát-medencében fennmaradt egészen a 8. század végéig, amikor Nagy Károly uralkodása alatt a frankok támadásai (791–802) végleg letörölték őket a politikai térképről.

A bizánci források szerint a horvátok és szerbek a Balkánra való betelepülésüket követően elfogadták a Bizánci Birodalom felségjogait. VII. Kónsztantinosz (Bíborbanszületett Konstantin) azt írja egy helyen, hogy „Horvátország fejedelme kezdettől fogva, azaz Hérakleiosz császár uralkodása óta szolgálai módra alá van vetve a rómaiak császáranak”. Ostrogorsky szerint ez nem is tűnik lehetetlennek, ha figyelembe vesszük a bizánciaknak az avarokon és a perzsákon aratott győzelme utáni megerősödött pozícióját. Viszont ő és Sokcevit is rámutatnak arra, hogy Bizánc ellenőrzése a Balkán belső területei felett 602 után gyakorlatilag jó időre megszűnt, ezért a szlávok alávetettsége, főleg az első időszakban, elég formális lehetett. A szerb Čorović is úgy véli, Szófia, Niš ugyan Bizánc kezén maradt, de a 7. századi invázió után az Adriától a Balkán-hegységig nagyjából szlávok lakta térséggé vált.⁷⁷

A szlávok vándorlásai és fosztogatásai miatt a közbiztonság és a közigazgatás megroppant a birodalom egyes részeiben; Konstantinápoly Maurikiosz császár 602-es katasztrófába fulladt vállalkozását követően a 7. század első felében nagyrészt elvesztette a kapcsolatot a Balkán-félsziget belső szárazföldi területeivel. II. Kónsztasz császár végül 658-ban, az arabok ellen viselt hosszú háborúskodás egyik szünetében indított expedíciót a balkáni szlávok ellen, amelynek során „sokakat foglyul ejtett és leigázott”, amiből arra lehet következtetni, hogy legalábbis a szlávok egy részével, valószínűleg Makedóniában, elismertette Bizánc felségjogait.⁷⁸ Ez viszont nem jelentette azt, hogy a bizánci kormányzat visszanyerte teljes ellenőrzését a félsziget felett. Konstantinápoly és Thesszaloniké között is csak három évtizeddel később állt helyre a folyamatos összeköttetés, amikor a császári erők vereséget mértek a fővárost ostromló arab flottára, és ezt követően egy szélesebb szárazföldi hadjáratra is elszánták magukat a Balkánon. A Thesszalonikétől még további 300 kilométerre északra fekvő Dardánia tartomány elérése ebben az időben igen kínkeserves lehetett. Még mindig inkább a birodalom keresztény alattvalói menekültek onnan Thesszalonikébe, semmint hogy Bizánc képviselői igyekeztek volna ellenőrzésük alá vonni Dardániát vagy bármelyik más, a szárazföld belsejében fekvő tartományt.

A romanizált balkáni lakosság az avarok támadásai és a szlávok inváziója elől dél felé menekült a Duna és a Száva vidékéről. Igyekeztek olyan területekre jutni, ahol a Keletrómai Birodalom védelmet tudott nyújtani polgárainak. A menekülés egyik iránya Thesszalonikébe és Konstantinápolyba vezetett, azaz a két legnagyobb civilizációs központba a Balkán-régióban. Bár Thesszaloniké a 7. század elején már teljesen be volt kerítve szláv településekkel, a kikötőváros kitarthatott a Bizánci Birodalom részeként. Amikor a szláv küldöttek az avar kagántól kértek segítséget az ostromhoz, elmondták, hogy folyamatosan érkeznek menekültek Dardániából, Naissus (Niš) és Serdica (Szófia) városaiából.⁷⁹

⁷⁷ Bíborbanszületett Konstantin (2003): i. m. 86, 88; Ostrogorsky (2003): i. m. 106; Čorović (2005): i. m. 1. 45.

⁷⁸ Ostrogorsky (2003): i. m. 113.

⁷⁹ Srejović et al. (1994): i. m. 123.

A másik menedékhelyet az adriai-tengeri városok jelentették, amelyek sok esetben ellenálltak a barbárok támadásainak, falaik között a romanizált lakosság sokat meg tudott őrizni régi életstílusából. Az Isztriától a Jón-tengerig sorakozó tengerparti városok megőrizték a latin nyelvet és a romanizált kultúrát. A tengerpart lakói az egész középkor során szoros kapcsolatban maradtak az Itáliai-félszigettel, mindenekelőtt Velencével, különösen miután az átvette Bizánctól az uralmat az Adriai-tengeren. A latin és a katolikus vallás egy évezreden át folyamatos kapcsolatot jelentett a tengerpartiakkal a nyugati világgal, s ezen még az oszmán-törökök 15–16. századi térhódítása sem változtatott érdemben.

A harmadik menedéket adó régiót a Dinári-Alpok láncai jelentették. Az illírek és dardanok romanizált leszármazottai meghúzódtak magukat a vaskor egykori magaslati településeire. A szerb történészek is úgy vélik, hogy „a hegyek abban az időben is a legjobb menedéket nyújtották, mintegy óvóhelyül szolgáltak, ahol a bennszülött balkáni (tulajdonképpen az albán, illetve a román) etnikum tovább élhetett”.⁸⁰ A romanizált lakosság ebben a térségben hátrahagyta az urbanizált létformát, elszakadt az írásbeliségtől, de még a földműveléstől is, és teljesen áttért a pásztorkodó életmódra. Az állattenyésztésen kívül nincs olyan területet, amelyben fellelhetők olyan szavak, amelyek nem a latinból, hanem valószínűleg valamelyik romanizáció előtti balkáni nyelvből származtak át a szerb nyelvbe. Belgrádi történészek pár évtizede mindebből arra a következtetésre jutottak, hogy a népvándorlás és különösen a szláv–avar pusztítások a Balkán belső területein drasztikusan megszakították a késő antik civilizációt.⁸¹

Az illíreket 584-ben említik utoljára a keresztény krónikák, amikor Bizánc avarok ellen vívott háborújáról ír. A következő közel 500 évből nincs róluk fennmaradt forrás. A 11. században tűntek fel Észak-Albániában az *arberik* a bizánci krónikákban, akik egyfajta összekötő kapcsolatot jelentenek a romanizált illírek és az albánok között. A hegyekbe szorult lakosság elszigetelődött nem csupán a nagy kulturális központoktól, hanem egymástól is. Még a mai albán ajkú területeken sem beszélhetünk egységes nyelvről vagy szokásokról ebben az időben. A Shkumbi folyótól északra az évszázadok alatt kialakult egy etnikum, amelyet ghegeknek emlegettek egy bizonyos ponton. Dél-Albániában egy ettől jócskán eltérő szokásokkal, közösségi normákkal és nyelvvél rendelkező etnikum kristályosodott ki az évszázadok során: a toszkok. Eleinte mindketten ki voltak téve a Balkánt elöntő „szláv tenger” nyelvi, etnikai és politikai hatásainak. Később azonban a toszkok által lakott területekre visszatért Bizánc és az általa közvetített középkori görög kultúra jótékony hatása. A ghegek lakta északi részeken a görög hatás visszatérte rövidebb és gyengébb volt, a mai Koszovót övező magashegyekben inkább a folyóvölgyekben megtelepedő szlávokkal való tartós kapcsolatra kellett berendezkedni.

A Balkán belső területein kialakult még egy népcsoport, amely döntően szintén magashegyi állattenyésztéssel foglalkozott a következő évszázadokban. Ezt a furcsa, latinos nyelvet beszélő népet a szlávok *vlachoknak* nevezték, és 976-ban az írásos források is említést tesznek róluk. Ők magukat *aromani* elnevezéssel illették, később a szerbektől

⁸⁰ Srejović et al. (1994): i. m. 131.

⁸¹ Srejović et al. (1994): i. m. 130–131.

a *cincár* név is rájuk ragadt. Belőlük vált ki egy észak felé migráló csoport, amely később hozzájárulhatott a mai román nemzet etnogenezéséhez, bár bizonyos elméletek szerint már eleve a Dacia tartomány kiürítése során a Dunától délre költöző romanizált lakosságból származtak.⁸² Egyes tagjai a történelmi Magyarországon is letelepedtek, a görögökkel és szerbekkel egy közösséget alkotva a 18. században. A Balkán déli és nyugati részein maradt vlachok többségének jelentős része mára beolvadt a szlávokba, görögökbe és az albánokba. Bosznia-Hercegovinában szintén sokan éltek, itt a görögkeleti vallású szerb nemzetben olvadtak fel később, de nevüket őrzi ma is a Vlašić-hegység Közép-Boszniában. Koszovó területén is szép számban jelen voltak, számtalan helység-név is megőrizte nevüket. A középkorban még önálló népcsoportot alkottak, erről tanúskodik István Dusán (Stefan Dušan) szerb uralkodó híres törvénykönyve a 14. századból, amely tiltotta a szerbek és vlachok közötti házasságkötést. Egyes csoportjaik a mai napig őrzik önálló identitásukat, főleg Kelet-Szerbiában, a Timok folyó környékén, valamint Albániában és Észak-Macedóniában.

A 7. századtól a Bizánci Birodalom jelentős gazdasági-társadalmi változáson ment keresztül, amely egyetlen tartományt sem hagyott érintetlenül. A barbárokból és idege-nekből álló zsoldoshadsereg rendszere elfogadhatatlanul drágának és megbízhatatlannak bizonyult. Ezt Hérakleiosz császár intézkedései egy feudális rendszerű, földbirtokalapú haderővel váltották fel, amit *themarendszernek* nevezünk. Kialakult egy hazai, az első időszakban kis-ázsiai földbirtokosréteg, amely a rendelkezésére bocsátott földterület hasznából szükség esetén köteles volt meghatározott számú felszerelt katonát, úgynevezett *sztratiótát* hadrendbe állítani. Amint a szláv invázió után Bizánc visszanyerte ellenőrzését a Balkán bizonyos részei felett, itt is megkezdte a themarendszer kiépítését. Először IV. Kónsztantinosz (668–685) uralkodása alatt Trákiában, majd a délgörög területeken, Hellász és Peloponnészosz névvel hoztak létre egy-egy themát. A 9. század elején az albániai tengerparton, Dürrhakhion központtal szerveztek meg egy themát, amely a bizánci terjeszkedés bázisa lett a szerbek által lakott területek irányában. Ugyanakkor Bizánc évszázados erőfeszítései a balkáni területek visszahódítására ebben a fázisban rendre megtorpantak a tengerpart vonzaskörzetén túl: a Balkán-félsziget belső területei jórészt kívül maradtak a konstantinápolyi kormányzat hatáskörén.⁸³

A Balkán-félsziget feletti világi hatalom visszaszerzése mellett az egyházi uralom kiterjesztésére is gondot fordított a Bizánci Birodalom ezekben az évszázadokban. Mint fentebb láttuk, a Római Birodalom 395-ös kettéválása utáni évszázadokban Róma egyházi fennhatósága érvényesült a régióban, és a pápa a thesszalonikéi püspököt hatalmazta fel, hogy lássa el a Balkán-félsziget egyházi irányítását Kréta szigetétől egészen Makedóniáig, külön megemlítve Dardánia tartományt is.⁸⁴ A 8. században azonban történelmi jelentőségű fordulat állt be a Balkán egyházszerkezeti irányításában.

⁸² Gottfried Schramm: *Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai latin kontinuitás helyének meghatározásához*. Ford. Schütz István. Debrecen, Csokonai, 1997. 13–14, 43.

⁸³ Schramm (1997): i. m. 146; Ostrogorsky (2003): i. m. 100–101, 123–124, 176–177.

⁸⁴ Čorović (2005): i. m. 1. 56.

III. León (717–741) bizánci császár az arabok feletti katonai győzelmeit követően a birodalom átfogó reformjába kezdett. Az átszervezéseknek volt egy teológiai vadhajtása, amely képromboló mozgalom néven híresült el. Ennek során a bizánci uralkodó súlyos összetűzésbe került a római pápával, illetve egyre inkább az egész latin kereszténységgel. Egyes történészek úgy tekintik, hogy León császár bosszúból a Balkánt és az Illíriának nevezett területet 732-ben kivonta a római egyházi irányítás alól, és a konstantinápolyi patriarkátus alá rendelte.⁸⁵ Mások ezt az intézkedést két évtizeddel későbbre, V. Kónsztantinosz uralkodásának idejére és geopolitikai kontextusába helyezik. Szerintük erre nem a képrombolást érintő teológiai kritikák, nem is Róma bizánci felforgató tevékenysége miatt került sor, hanem sokkal inkább a pápaság és a Frank Királyság közötti politikai szövetségre adott válaszul.⁸⁶

A lényeg, hogy Bizánc – a szláv invázió utáni katonai-közigazgatási restaurációt követően – egyházilag is tartósan ellenőrzése alá vonta Illíriát. Hiába próbálta I. Adorján (Hadrianus) pápa a képromboló tanokat visszavonó és Rómával békülni próbáló nikaiai zsinatnál (787) elérni egyházi fennhatóságuk visszaállítását a dél-itáliai, szicíliai és illír területek felett, a pápai követek kérése a bizánci udvarnál süket fülekre talált.⁸⁷ A keleti és nyugati kereszténység közötti ellentét ekkor már olyan fázisba ért, ahonnan nem lehetett visszafordulni, a végleges szakítás pillanatának elkövetkeztét csak lassítani lehetett, elkerülni nem. A Balkán a két vallási központ közötti rivalizálás terepévé vált, amelynek jelentősége főleg az 1054-es egyházszakadás után nőtt meg.

A görögkeleti egyház primátusa egyben nyelvi és kulturális következményeket is vont magával. Európa e részének összekötő nyelve Bizánc évezredes uralma alatt a görög lett, szemben a Nyugaton domináns latinnal. A Hérakleiosz-dinasztia hatalomra kerülésével (610) Bizánc határozottan elindult azon az úton, amely a római hagyományokkal való szakítást, illetve a kornak megfelelő, földbirtokláson alapuló keresztény állam megteremtését hozta. Bizáncban a latin helyét a görög vette át: ez lett a birodalom hivatalos nyelve, és ez kisugárzott mindazokra az államokra, amelyek a következő századokban a birodalom vallási és/vagy politikai holdudvarába kerültek.

Az egyházi és világi hatalom viszonya is radikálisan eltérően alakult a kontinens két felén a korai középkorban. Nyugat-Európában a spirituális és világi szféra határozottan szétvált, miként Szűcs Jenő fogalmaz, Róma bukásával a római egyház kiszabadult a „cezaropapizmus” uralma alól.⁸⁸ Ennek következményeként viszont látványos hatalmi rivalizálás és konfliktus alakult ki a vallási és világi vezetők között; ennek a kicsúcsosodása a római pápaság és német-római császárság évszázados küzdelmében figyelhető meg. Ebben a harcban a világi hatalom nem tudta egyértelműen maga alá hajtani az egyházi vezetést, a 14. századi „avignoni fogság” inkább kivételnek számított, semmint főszabálynak.

⁸⁵ Angold (2001): i. m. 91.

⁸⁶ Ostrogorsky (2003): i. m. 192.

⁸⁷ Angold (2001): i. m. 128.

⁸⁸ Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle*, 24. (1981), 3. 321.

Európa keleti felén a bizánci császár világi hatalmát az egyház nem korlátozta érdemben. A *görögkeleti egyház* nem szabadult fel a cezaropapizmus alól, az uralkodó egyházi és egyházszerkezeti ügyekbe is beleszólt. A képromboló mozgalom élére álló bizánci császárok a 8. században az uralmuk alá rendelték az egyházat. III. León (717–741), aki először lépett fel az ikonkultusz ellen, a pápával folytatott vitájában világossá tette, hogy nemcsak császárnak, hanem főpápnak is tekinti magát. León fia, V. Kónsztantinosz (741–775) maga vezette a 754-es képromboló zsinatot, és saját kezűleg dolgozta ki az ikonoklaszmosz fő teológiai tételeit.⁸⁹

A konstantinápolyi pátriárka kinevezése is az uralkodó kezében volt. A pátriárka és az egyházi hierarchia számára – bár a konfliktusok természetesen fel-felütötték fejüket – a világi hatalommal való harmonikus együttműködés (*szümphonia*) vált normává, az I. Constantinus (Nagy Konstantin) és I. Iusztinianosz (Justinianus) császár idején kialakult gyakorlat is ezt hagyta örökül. Ennek szimbolikus ceremóniája volt, amikor a Hagia Szophia-templomban tartott ünnepi liturgiák alkalmával a császár és a pátriárka „békecsókot” váltottak egymással a nyilvánosság előtt. Amikor egy konstantinápolyi pátriárka élesen szembefordult valamelyik császár akaratával, általában az utóbbi kerekedett felül. I. Anasztasziosz (491–518) megkoronázásának feltételül a regnáló konstantinápolyi pátriárka azt kérte, nyilvánítsák ki, hogy a hit dolgaiban a császár nem csupán az egyház, de személy szerint a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alatt áll. 20 évvel később azonban Anasztasziosz megfosztotta tisztségétől az egyházfőt, és egy hajlíthatóbb embert tett helyére.⁹⁰

A belső erőviszonyokat, illetve a császár és egyháza közötti „szimfóniát” talán jól illusztrálja a következő példa a Bizánci Birodalom történetének korai időszakából. VI. Kónsztantinosz császár (780–797) nem tartozott az erős jellemű vezetők közé, ami egyrészt sikertelen uralkodóvá tette, másrészt olyan emberré, aki képtelen ellenállni az élet és hatalom nyújtotta kísértéseknek. 25 évesen fejébe vette, hogy elválik feleségétől, Mariától. Tarasziosz konstantinápolyi pátriárka nemcsak hogy – a nyomás alatt – jóváhagyta az egyházi törvényeket sértő válást, hanem néhány hónappal később egy Theodoté nevű udvarhölgygel kötött házasság ellen sem emelt kifogást, állítólag azért, mert császár megfenyegette, hogy visszaállítja a képromboló rendszert.⁹¹

A görögkeleti egyház simulékonyságát persze nagyban elősegítette az a tény, hogy a császár egyben az egyházi szervezet felett is hatalmat gyakorolt. Bár vallási-dogmatikai kérdésekbe elvileg nem avatkozhatott, a gyakorlatban, mint erre a fentiekben példát is hoztunk, ez is megtörtént. Jogilag is módjában állt viszont, hogy leváltsa a konstantinápolyi pátriárkát, és kiválassza utódját, ami szintén előfordult. Az egyházi és világi hatalom eltérő struktúrája, illetve a világi hatalom keleti despotikus hagyományokból való merítése évezredes divergáló pályára állította a kelet-európai és a nyugati politikai kultúra fejlődését.

⁸⁹ Ostrogorsky (2003): i. m. 50, 155, 162–163.

⁹⁰ Angold (2001): i. m. 33–40.

⁹¹ John Julius Norwich: *Byzantium. The Early Centuries*. London, Viking, 1988. A szerb nyelvű fordításban (Kragujevac, Evro-Giunti, 2009) lásd: 328; Angold (2001): i. m. 108.

Bolgár hódítás és a bizánci uralom restaurációja (7–12. század)

A bizánci hatalom restaurációja a Balkánon az első évezred utolsó harmadában egy hosszú folyamat volt, amely távolról sem volt egyenletes és visszaesésektől mentes. A birodalom erejét belső harcok gyengítették, amelyek leginkább a képrombolások időszakának (717–843) vallási vitáiban csúcsosodtak ki. A 620-as évektől délről támadó arab hódítókkal folytatott évszázados élet-halál harc sokáig elvonta a Bizánci Birodalom tartalékait az európai részekről. A bizánci seregek csak a 9. század derekán tudták megfordítani az iszlám harcosaival folytatott háború menetét: Petronasz generális 863-as megsemmisítő győzelmét követően köszönt be a bizánci előrenyomulás korszaka Ázsiában.⁹² Bizánc lekööttsége a belső hatalmi küzdelmekben, valamint Kis-Ázsia szárazföldi és a mediterrán szigetvilág tengeri harcaiban új erők felemelkedésének adott teret a Balkánon. Ezt a megkeresztelkedett és elszlávosodott bolgárok tudták leginkább kiaknázni, akik a korai középkorban Délkelet-Európa legeredményesebb birodalom-építőjének bizonyultak.

A bolgár nép egy Dunától délre letelepedett és már mezőgazdasággal foglalkozó szláv őslakos réteg, illetve egy agresszív lovas népcsoport keveredéséből kovácsolódott össze. Az előbolgárok harcos népcsoportja (dunai bolgárok) egykor az Azovi-tenger és a Kubán folyó közötti térséget lakta. A nemzetközi szakirodalom, illetve a korabeli bizánci források a hunokkal való rokonságukat hangsúlyozzák, maguk a bolgár kánok is Attilától származtatták magukat.⁹³ Nagyon valószínűnek látszik, hogy nomád elődeink az előbolgárok nyomában haladva költöztek erre a vidékre, és talán az egyik ágával együtt is éltek Levédiában, esetleg szorosabb kapcsolatba kerültek velük. Valószínűsíthetően az ott hozzájuk csatlakozó kabarok tulajdonképpen onogur bolgárok voltak.⁹⁴

A Kazár Birodalom terjeszkedése előtt az előbolgárok kénytelenek voltak továbbvándorolni, így érkeztek meg Dobrudzsába, a Duna torkolatához a 7. század második felében.⁹⁵ A katonáskodó elit az itt élő, náluk sokkal népesebb szlávokat először leigázta, de idővel összeolvadt velük, és a nyelvüket is átvette. A katonai arisztokrácia azonban magát továbbra is bolgárnak hívta, így hordozza mai napig egy szláv ajkú nép egy turáni nomád törzs nevét. Egyes vélemények szerint a két nép békés és gyors összeolvadását hatékonyan segítette a Bizánc elleni küzdelem közös célja.⁹⁶

Konstantinápoly éppen csak megszabadult az arab flotta szorításából a 670-es évek végén a híres görögtűz bevetésével, amikor a bolgárok, elért katonai győzelmük eredményeképpen, a Duna folyótól délre eső területen létrehozott államukat 681-ben elismertették a bizánci kormányzattal. Ez volt az első alkalom, hogy egykori bizánci területen

⁹² Ostrogorsky (2003): i. m. 210.

⁹³ Leften S. Stavrianos: *The Balkans Since 1453*. London, Hurst & Company, 2000. 9, 24; Buxhovi (2003a): i. m. 343.

⁹⁴ Fodor István: Finnugor vagy bolgár–török? *História*, 8. (1986), 1. 3–4; Csorba (1999): i. m. 35–38.

⁹⁵ Csorba (1999): i. m. 38.

⁹⁶ Čorović (2005): i. m. 1. 96.

önálló államot kellett elismernie Konstantinápoly urainak. Innentől folyamatosan számolni kellett a bolgárok katonai erejével, akik időről időre a Boszporuszig vágattak lovaikon, olykor császárokat emeltek trónra, olykor pedig sarcot követeltek Bizáncból, de arra is volt példa, hogy felszabadították a fővárost az arabok ostroma alól, akiknek európai térnyerése nekik sem lett volna ínyükre.

A bolgárok akkor jutottak első nagy lehetőségükhöz, amikor a 800-as évek elején az avar állam összeomlott Nagy Károly seregének nyomása alatt. A keletkező új részét Krum kán lovas harcosai gyorsan betöltötték, egészen a mai Belgrádig, illetve a Tisza alsó folyásáig nyomultak előre. Krum kán uralkodása alatt jelentősen kiterjesztették államuk határait a Bizánci Birodalom rovására is. A háborúskodásban a bizánciak tekintélyén is csorba esett. A 811-es hadjárat során elesett maga a bizánci uralkodó is, fia és utódja pedig később halálosnak bizonyuló sebeket kapott. Theophanész bizánci krónikás szerint a kán előbb közszemlére tette ki a császár fejét, majd koponyáját kiszárítottatta, ezüsttel kiverette, és idegen vendégei előtt abból itta borát, egészen addig, amíg maga is agyvérzésben el nem hunyt.

Bizánc az évszázados belső harcot okozó képromboló mozgalom elcsitulását követően megerősödött, és új expanzióba kezdett a Balkánon. Törekvéseinek egyik eredményeként a bolgárok felvették az ortodox kereszténységet a 9. század második felében, ami egyrészt tovább segítette a pogány szlávok és nomád bolgárok összeolvadását, másrészt megnyitotta a kaput a bizánci kultúra befolyása előtt. A kereszténység felvétele azonban nem csökkentette a bolgár uralkodók terjeszkedési vágyát, és Bizáncnak még további 150 évig osztoznia kellett velük a Balkán-félsziget ellenőrzésén.

Prishtinától mintegy 240 kilométerre délkeletre, a mai Észak-Macedónia területén fekszik Ohrid városa, a megkapó szépségű Ohridi-tó partján. Itt kezdte el írásra oktatni a szláv fiatalokat Cirill és Metód (Kürillosz és Methodiosz) egyik tanítványaként Kliment, azaz ochridai Szent Kelemen, amiért aztán a bolgárok szentté avatták. Ez a korábban illírek lakta település lett a felívelő Bolgár Birodalom regionális központja, illetve pátriárkátusuk székhelye ebben a történelmi periódusban. A bolgár hódítás ekkoriban kiterjedt a tó másik oldalán elhelyezkedő mai Albánia déli és középső területeire, illetve I. Borisz (853–879), de főleg I. Simeon (bolgárul Szimeon) (893–927) uralkodása alatt a Közép-Balkánra, beleértve a mai Koszovó vidékét is.⁹⁷

A nemrég keresztény hitre tért bolgárok lelkes buzgalommal vágtek bele az egyházi rendszer kiépítésébe birodalmuk területén. Az ohridi érsekség egyházkerülete a mai észak-macedón városok (Debar, Szkopje, Prilep, Monasztir/Bitola) mellett a koszovói Prizrent és Lipljant is magában foglalta.⁹⁸ A koszovói területek közigazgatási központja a bolgár időkben Szkopje volt, Észak-Macedónia jelenlegi fővárosa. Ebben akkoriban nem volt újdonság, hiszen a város jóval korábban, a rómaiakat megelőző időkben is szoros szimbiózisban élt az akkori Dardánia területével. A bolgárok maradtak Koszovó urai egészen addig, amíg a Bizánci Birodalom újra meg nem erősödött.

⁹⁷ Buxhovi (2003a): i. m. 345. Malcolm 850 környékére teszi annak dátumát, amikor a bolgárok Koszovó területét uralmuk alá vonták. Malcolm (1998): i. m. 27.

⁹⁸ Ismajli–Kraja (2013): i. m. 154.

Bizánc a 10. század derekán számára kedvező fordulóponthoz érkezett az arabok elleni több évszázados háborújában, és így a Balkánra is egyre több figyelmé jutott. A 960-as évektől komoly csapásokat mért a bolgárokra, de ezek még nem bizonyultak végzetesnek a Balkán legsikeresebb birodalomépítő népe számára. A stratégiai fordulat Bizánc ezredforduló után indított háborújában – amelyet északról Szent István királyunk is segített⁹⁹ – következett be. A balkáni szláv birodalom bukása akkor vált véglegessé, amikor a híres-hírhedt bizánci uralkodó, II. (Bulgaroktonosz – Bolgárölő) Baszileiosz 1014-ben tönkrevverte Sámuel (bolgárul Szamuil) bolgár cár hadait a kleidioni csatában. A legenda szerint a bolgárok megtörésére végletekig elszánt császár 14 ezer bolgár hadifoglyot megvakíttatott, csak minden századik katonának hagyta meg az egyik szemét, hogy hazavezethessék a többieket. Amikor Sámuel cár meglátta vert hadseregének megnyomorított maradványait, a kissé dramatizált narratíva szerint szíve felmondta a szolgálatot, és holtan esett össze.

A történelem menetének szempontjából a lényeg, hogy a kleidioni csatát követő években Bizánc végleg felszámolta Sámuel cár birodalmát. A bolgárok hatalmának összeroppanásával a 11. században a Balkán területe egészen a Száváig – néhány évszázad szünet után – ismét visszakerült Bizánc uralma alá, és a következő 150 évre ott is maradt. Koszovó történetének erről az időszakáról éppen annyira kevés forrás áll rendelkezésünkre, mint az azt megelőző bolgár uralomról. Az viszont biztosan tudható, hogy 1025 körül a bizánci határ Koszovó mai területétől mintegy 300 kilométerrel északabbra, a Duna és Dráva folyók határáig tolódott ki, amelyeknek másik oldalán a magyar király hadai állomásoztak. A Balkán egész területét Konstantinápoly igazgatta, de legalábbis vazallusi viszonyban tartotta egészen a Száváig és az Adriai-tenger partjáig. A Szerémség viszont már magyar ellenőrzés alatt állt, illetve a mai Szlovénia területe is kívül maradt a bizánci befolyási övezeten. A Magyar Királyság és a Bizánci Birodalom határát egyik oldalon Zimony, a másikon Nándorfehérvár (az ókori Singidunum) erősségei védték.

Sámuel egykori birodalmának területén gyökeret vert a konstantinápolyi irányítású adminisztráció. A bizánci feudális állam ekkor már szilárdan a *thema* nevű katonai-közigazgatási egységekre épült, amelyek élén egy-egy *sztratégosz* állt, és amelyek a birodalom erejének alappillérei voltak. A mai Koszovó területe, vagy legalábbis annak nagyobb része egy szkopjei központú thema része lett, amelyet II. Baszileiosz egy illír patrícius vezetésére bízott. Ez a katonai-közigazgatási egység a mai Észak-Macedóniától egészen a Szerémségig húzódott. A Balkán szláv államaiban, Raškában, Zetában,

⁹⁹ A magyar uralkodó támogatása mögött húzódó megfontolás – az egyik történelmi verzió szerint – az volt, hogy korábbi riválisa, az erdélyi Gyula bolgár támogatást kapott a királyi hatalom elleni lázadásához. A másik, kissé anekdotikus és nem minden részletében alátámasztható változat abból indul ki, hogy Géza fejedelem lánya, azaz István testvére, Sámuel bolgár cár fiának felesége lett, de a házasság sértő körülmények között bomlott fel. Joggal feltételezhetjük azt, hogy I. István király bizánci szövetség melletti döntését leginkább az motiválta, hogy a változó hatalmi realitásokat felismerve célszerűnek látszott elkerülni a konfliktust a roppantul megerősödő Bizánccal, főleg amíg Magyarország átfogó, belső társadalmi átalakulásokon megy keresztül.

Boszniában, Zahumljéban és a Horvát Királyságban nem épült ki bizánci közigazgatás, de a kenézeknek el kellett ismerniük a bizánci császárt hűbéruruknak.¹⁰⁰

A háborúban rettenthetetlen és könyörtelen „bolgárölő” császár meglepően taktikusan igyekezett levezényelni a hatalomváltást a Balkánon. Ennek részeként bár megszüntette az önálló bolgár egyházat, de nem számolta fel annak ohridi központját, csak érsekséggé fokozta le, ugyanakkor nem rendelte a konstantinápolyi pátriárka alá, hanem ő maga felügyelte. Szintén jó visszhangja volt a Balkánon Baszileiosz radikálisan arisztokráciaellenes földpolitikájának.¹⁰¹ II. Baszileiosz halála után azonban a gyenge képességű „epigon császárok” meggondolatlan adópolitikája, amely a nagybirtokosokat előnyösebb, a kisbirtokosokat viszont annál hátrányosabb helyzetbe hozta, sok konfliktusnak vált forrásává. II. Baszileiosz egykor megengedte, hogy a balkáni kisbirtokosok adóikat természetben róják le, halála után viszont tőlük is megkövetelték a készpénzben való teljesítést. Egy bizánci történetíró, Mikhaél Attaleiatész feljegyezte, hogy „az albánok, akik a Bizánci Birodalom szövetségesei voltak a múltban, hirtelen az ellenfeleivé váltak”.¹⁰²

A könyörtelen fiskális politika miatt átfogó felkelés bontakozott ki a Balkánon a bizánci központi hatalom ellen. Zetában és a bolgár területeken 1040 körül fegyvert fogtak, ehhez pedig a mai Koszovó, Észak-Albánia, illetve Niš és Szkopje városok lakossága is csatlakozott. Hamarosan egy trónkövetelő is felbukkant, bizonyos Petar Deljan, akit Sámuel bolgár cár unokájának tekintettek, és 1040-ben Nándorfehérváron megkoronáztak. Magyar szempontból fontos mellékszál, hogy a történészek egy részének álláspontja szerint ő Sámuel fiának és Géza fejedelemünk lányának gyermeke, aki a házasság felbomlása miatt Magyarországon nevelkedett anyjával.¹⁰³

A felkelést a bizánci seregek a vezetés széthúzása miatt könnyebben elfojtották 1041-ben, mint arra a kezdetekben számítani lehetett. Petart elárulták, törbe csalták, és megvakították, Konstantinápolyban halt meg. Annyi változás azonban történt a felkelés eredményeként, hogy a koszovói területekkel szomszédos Zetai Fejedelemséget, a korábbi Duklját – nagyjából a mai Montenegrót – már nem tudták visszatéríteni a birodalom szoros ellenőrzés alatt tartott vazallusainak sorába. Miután két bizánci hadsereg is csapdába esett, és súlyos veszteségeket szenvedett ennek a kietlen sziklás vidéknek a labirintusszerű szurdokaiban, Konstantinápoly nem tett többé kísérletet a Koszovóval szomszédos Zeta újbóli katonai leigázására. A birodalom nyomasztó gazdasági és diplomáciai súlyát viszont még hosszabb ideig érezte a Zetai Fejedelemség.¹⁰⁴

30 évvel később Koszovó és Szkopje vidékén ismét lázadás ütötte fel a fejét a bizánci uralkodó ellen, amelyhez támogatást adtak a zetaiak is. Kezdetben segítette őket a Bizánci Birodalom sokszorosan szorongatott helyzete. A kis-ázsiai hadszíntéren Rhómanosz Diogenész császár 1071-ben rendkívül súlyos vereséget szenvedett a szeldzsuk törököktől Manzikertnél, majd nem sokkal később megölték lázadó alattvalói. Ezzel párhuzamosan

¹⁰⁰ Buxhovi (2003a): i. m. 348; Srejskić et al. (1994): i. m. 172; Ostrogorsky (2003): i. m. 259.

¹⁰¹ Srejskić et al. (1994): i. m. 180; Ostrogorsky (2003): i. m. 259.

¹⁰² Ismajli–Kraja (2013): i. m. 152.

¹⁰³ Sztojan Radev: *Bolgárok és magyarok*. Ford. Lengyel Károly. Budapest, Gondolat, 1977. 20.

¹⁰⁴ Ismajli–Kraja (2013): i. m. 152; Ostrogorsky (2003): i. m. 288–290; Čorović (2005): i. m. 1. 96.

Dél-Itáliában egy új, dinamikus hódító csoport, a normannok támadtak rá a bizánci birtokokra. A már 200 éve jól ismert, de most a kunok elől kétségbeesetten menekülő besenyők betörései szintén terhet jelentettek Konstantinápolynak. A Magyar Királysággal is megromlott a viszony: Salamon királyunk seregei 1071-ben elragadták Bizánctól Nándorfehérvárt, illetve a következő évben a Birodalom mélyebben fekvő területei, Niš vára ellen is hadjáratot viseltek.

A balkáni felkelők a Bizánctól néhány évtizede elszakadt szomszédos Zetai Fejedelemség uralkodóját, Mihály herceget (Mihailo Vojislavljević) kérték fel vezetőjüknek, de ő maga helyett fiát, Konstantin Bodint küldte el 300 harcos kíséretében. Egy Vojteh nevű szkopjei főúr támogatásával a felkelők Prizrenben „bolgár cárrá” választották Bodint. A lázadó erők 1072 kora őszi katonai vereséget mértek a szkopjei birodalmi kormányzó által gyűjtött seregre, majd egészen Ohridig hatoltak előre. Bizánc azonban ekkor még igazi nagyhatalom volt, amelyet nem lehetett könnyen meghátrálásra kényszeríteni. VII. Mikhaél (Mikhaél Dukasz) császár seregei a birodalomhoz hű bolgár és makedón arisztokráciával egyesülve végül több ütközetben megverték a lázadókat. Bodint Koszovó területén a bizánciak elfogták, és bebörtönözték Konstantinápolyban. A birodalmi fogságból apja szabadította ki később, velencei segítséggel.¹⁰⁵ A birodalmi erők Zvečan várát 1073-ban elfoglalva, hozzávetőlegesen ezen a szakaszon, a mai Koszovó északi részén, a Kopaonik-hegység déli lábánál rögzítették a Bizánci Birodalom határát a szomszédos szláv kisállamokkal.

A bizánci uralom visszatérését Macedónia és Koszovó területére erőteljes hellenizáció, illetve a szláv nyelv és liturgia elleni fellépés kísérte, ami heves elégedetlenséget okozott, és nem kis mértékben hozzájárult a fentiekben vázolt lázadásokhoz. Az ohridi érsek székébe, amely alá egy Prizrentől Belgrádig terjedő hatalmas egyházkerület tartozott, 1037-ben egy León nevű konstantinápolyi görög került, aki korábban a konstantinápolyi Hagia Szophia-bazilikában volt magas egyházi tisztségviselő. A megérkezése utáni évtizedekben sorra záratta be a szláv vallási iskolákat, betiltatta a liturgiákat ezen a nyelven, abból kiindulva, hogy „Isten csak három nyelven beszélt: héberül, latinul és görögül”. Ennek nyilvánvalóan kihatása volt az egész érsekség területén – Prizrenben is görög műveltségű püspökök szolgáltak a 11–12. században, amelynek következtében jelentős mértékben elgörögösödött.¹⁰⁶

A bizánciasodás nemcsak a vallási életben, hanem a világi kultúrában is jelentkezett. Bevezették a bizánci jogot, amelynek tartós hatása volt a Balkán-félszigeten az egész középkorban. A bizánci hatás egyik jogtörténeti bizonyítéka éppen Prizrenből származik, egy 14. századi adásvételi szerződés formájában.¹⁰⁷ Az egész birodalomra jellemző gazdasági-társadalmi folyamatok is jelentkeztek minden tartományban: mindenekelőtt az arisztokrácia hatalmának megerősödése a központi hatalommal szemben, ami a kisbirtokok fokozatos eltűnését, a themarendszer lassú erózióját vonta magával. A korábbi szabad parasztokból álló faluközösségeket, amelyek tagjai a katonai rendszer szilárd

¹⁰⁵ Ćorović (2005): i. m. 1. 148–149.

¹⁰⁶ Malcolm (1998): i. m. 42; Srejšović et al. (1994): i. m. 177–178.

¹⁰⁷ Miroslav M. Svirčević: O Prizrenskoj tapiji. *Baština*, (2002), 14. 257–263.

pilléreit alkották, kezdték felvásárolni a gazdag nagybirtokosok. A bizánci kormányzat kezdeti ellenállását leküzdve lendületet kapott a folyamat, amelynek következményeképpen a kisbirtokos katonaparasztkok egyre nagyobb számban az arisztokraták jobbágyai lettek. A nagybirtokosok egyre inkább kiszabadultak a központi igazgatás ellenőrzése alól, sokszor adómentességet és ítélkezési monopóliumot kicsikarva maguknak.¹⁰⁸

A 11. század derekától felbukkant, és elterjedt az úgynevezett *pronoiarendszer*, amely bizonyos állami szolgálatért adott adománybirtokot jelentett. Ezt a jellemzően kismemeseknek juttatott birtokfajtát, amely hangsúlyozottan nem jelentett tulajdont, azaz rendelkezési jogot, a 12. század elejétől már kimondottan katonai szolgálatért cserébe adták. A pronoiaadományban részesültek a bizánci nehézlovasság részeként szálltak harcba, a birtok méretével arányos kíséretet hozva magukkal, jelentősen megerősítve a birodalom katonai-védelmi képességét, így a 12. században Bizáncnak sikerült is újra visszanyernie régi tekintélyét. A délszláv vidékeken jellemzően ez a rendszer épült ki, így ezek az államok a feudalizmus bizánci útját követték.¹⁰⁹

II. térkép. A Bizánci és a Bolgár Birodalom a 10–11. században

Raška felemelkedése

A kenézek vezette szerb törzsek Hérakleiosz bizánci császár hívására a Kárpátoktól északkeletre fekvő őshazájukból, 630 környékén költöztek be a Dunától és Szávától

¹⁰⁸ Ostrogorsky (2003): i. m. 287–288.

¹⁰⁹ Malcolm (1998): i. m. 42–43; Ostrogorsky (2003): i. m. 326, 328.

délre fekvő egykori Illyricum és Moesia római tartományokba, amelyeket ekkoriban az avar háborúk teljesen elpusztítottak. A Szávától délre a Vrbas, Bosna és Drina folyók, illetve a Dunába torkolló Morava völgyében terjeszkedtek az Adriai-tenger irányába.¹¹⁰ A minden központi szervezetséget nélkülöző szlávok a folyóvölgyek mellett a montenegrói és dél-dalmáciai tengerpart vidékén (Neretva-torkolat, Dubrovnik, Cetinje), a mai Montenegró belső területén, a mai Bosznia délkeleti részén, illetve a mai Koszovó északi részén telepedtek le a 7. században.

Hosszú ideig klasszikus törzsi demokráciában éltek a Balkánon, többistenhitet követtek, kultúrájukról azonban nem maradt fenn sok forrás. Több, államnak még nem feltétlenül nevezhető kisebb uralmi egységet is létrehoztak, amelyek közül a kereszténység felvételét követően kettő különösen jelentős lett. Az egyikből nőtt ki ugyanis a 10. században a *Dukljai Fejedelemség*, nagyjából a mai Montenegró területén, amely nevét a mai Podgorica közelében egykor létezett antik Dioclea/Diokleia város után kapta.

Mint láttuk, a fejedelemség 1042-ben kiszabadult Bizánc szoros ellenőrzése alól, uralkodója pedig 1077-ben koronát kapott a római pápától, a világi hatalmakkal bátran dacoló VII. Gergelytől. Az egyébként katolikus vallású Bodin azt is elérte, hogy országában, Bar városában először püspökség, majd érsekség alakuljon, amelynek egyházkerülete nagyjából lefedte Bodin államának területét. Történt ez abban az évben, amikor a trónra kerülő Szent László királyunk szintén a pápától kapott politikai támogatást a német-római császárral szemben, így világosan kirajzolódik, hogy Róma igyekezett magának politikai befolyást szerezni a két birodalom közé szorult államokban. A dukljai állam neve később, egy területét átszelő folyóról Zetára változott, határait pedig jelentősen ki tudta tolni, abban az időszakban, amikor Bizánc éppen a normannok itáliai és balkáni támadásaival, illetve a Magyar Királysággal folytatott hadakozással volt lekötve.

A szerb törzsek másik állama Dukljától/Zetától egy kicsit északabbra jött létre, a mai Bosznia-Hercegovina és Koszovó közötti területen. A neve *Raška* volt, Anonymus „terra Rachi”-ként hivatkozik rá, ami alapján a régi magyar nyelvben a Rácország elnevezés honosodott meg. Ennek az államnak az epicentruma a mai Raška és Novi Pazar városok területén volt, mintegy 30 kilométerre északnyugatra a mai koszovói határtól. Novi Pazar városa akkor még nem létezett, de mai területétől nem messze lakott volt *Ras* (ejtsd: rász) erődvárosa egy folyóvölgy felett elhelyezkedő magaslaton. Jireček szerint Raška, azaz a szerbek akkori nyelvi és etnikai határa nagyjából az Ibar folyónál húzódott.¹¹¹ A mai Koszovó területének döntő része tehát ebben a periódusban nem tartozott hozzá, viszont a ma többségében szerbek által lakott négy északi járás (Zvečan, Zubin Potok, Észak-Mitrovica és Leposavić) igen.

A raškai szerb törzsek évszázadokig Bizánc árnyékában éltek, a kenézek, nagyzsupánok elismerték a konstantinápolyi császárok hűbéri hatalmát. A bolgárok terjeszkedésével szemben azonban már felvették a harcot. Amikor az Ibartól délre a roppant erejűvé nőtt Bolgár Birodalom megjelent a 9. századi fénykorában, Vlastimir szerb uralkodó és utódai

¹¹⁰ Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme*. Budapest, Grill, 1928.

¹¹¹ Dušan Janjić – Mirko Mirković: *Postanak i razvoj srpske nacije. Neki metodološko-teorijski problemi u izučavanju postanka i razvoja srpske nacije*. Beograd, Narodna Knjiga, 1979. 13.

egy ideig sikerrel védekeztek. Simeon bolgár cár (893–927) hódító seregének viszont már nem tudtak tartósan ellenállni, és végül a bolgár cárnak engedelmességet fogadó zsupán, Petar került a trónra. Simeon halála után Časlav szerb uralkodó szervezte újjá az elpusztult szerb uralmi területet. Kezdeti sikereinek a Kárpát-medencébe nemrég érkezett és megerősödött magyar törzsek déli irányú kalandozásai vetettek véget. Časlav 950 körül elesett egy – valószínűleg magyarokkal vívott – csatában, egyes feltételezések szerint valahol a mai Bosznia északkeleti részén, ami egy jó időre véget vetett a szerb állam konszolidációjának is – a 11. század második felében egy időre a Zetai Fejedelemség részévé vált. A hatalmi súlypont a szerb területeken azonban idővel áthelyeződött Zetáról Rácországra.

Rácország/Raška a 11–12. század fordulóján egyre több gondot okozott a bizánci fennhatóság alatt álló szomszédos területeken, így elsősorban a mai Koszovó területén, a Zvečan–Peć vonalon. A támadások mögött a ravasz hadvezér és hatékony szervező hírében álló Vukan zsupán állt, akit még Bodin nevezett ki helytartójának a rácok földjén. Az 1090-es évek elején már maga I. Alexiosz bizánci császár vezetett hadjáratot Vukan rác fejedelem ellen, amelyet a kunok betörése és Vukan gyors behódolása szakított csak félbe 1094-ben. Ennek előzménye volt, hogy Vukan 1093-ban elfoglalta és felégette az ókori Ulpiana város helyén épült középkori Lipljan városát, Rigómező déli felén. A rácok csellel megverték egy bizánci sereget, majd betörték Bizánc mélyebben fekvő területeire és Szkopjéig mindent feldúltak.¹¹²

A 12. század során Rácország/Raška a Bizánc elleni függetlenségi harcaihoz a magyar uralkodóktól szerzett támogatást. A Magyar Királyság a 12. század elejétől egyre nagyobb érdeklődést mutatott a balkáni történések iránt, és regionális hatalomként egyre inkább rivalizálni kezdett Bizánccal. A rivalizálás az első alkalmas ürügy felbukkanásakor háborúba csapott át. Mivel Bizánc nem volt hajlandó kiadni a nála menedéket nyert trónkövetelő Álmos herceget, 1127-ben II. István király elfoglalta Nándorfehérvárt, majd innen Niš és Szófia felé tört előre, besenyő, kun és normann zsoldosokkal megerősített seregével feldúlta Trákiát és Macedóniát.¹¹³

A háborúba a rácok is bekapcsolódtak, támadást intéztek a határ menti bizánci erők ellen Ras városánál. Ha a mai utakat használva Koszovó irányából, az Ibar folyó völgyében, Zubin Potok járáson keresztül érkezünk Szerbia területére, akkor az első nagy település 15 kilométerrel a határ után Novi Pazar városa. Ras romjai ezen a városon túl vannak még további 15 kilométerrel. Ras az 1120-as években (még mindig) bizánci kézen volt, ami azt jelenti, hogy az 1120-as évek végén Bizánc területe az Ibar bal partján is túl terjeszkedett, egészen a mai Kopaonik-hegységig, azaz Koszovó egész bizonyosan nem volt az ekkori Rácország része. A háború a bizánciak ellentámadása után, 1130-ban a status quo alapján lezárult a Magyar Királysággal. A rácok azonban rosszabbul jártak,

¹¹² Ostrogorsky (2003): i. m. 317–318; Luka Mičeta: *Stefan Nemanja. Nastanak evropske srbije*. Beograd, Laguna, 2014. 144–148; Srejskić et al. (1994): i. m. 198.

¹¹³ Gunst Péter (szerk.): *Magyar történelmi kronológia az őstörténettől 1970-ig*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1979. 34.

az ő földjüket a bizánciak feldúlták, és jelentős számú foglyot kényszerrel áttelepítettek Kis-Ázsiába.¹¹⁴

A szerbek szövetségépítési elképzelései akkor lettek igazán sikeresek, amikor II. (Vak) Béla királyunk (1131–1141) I. Uroš raškai nagyzsupán lányát vette feleségül. Uroš már korábban is élvezte az Árpád-ház támogatását a bizáncpárti rác vezetőkkel szemben, hatalomra kerülését magyar erők is segítették.¹¹⁵ Béla egész uralkodása során nagymértékben támaszkodott feleségére, királyunk korai halála után pedig Ilona (a szerb szakirodalomban: Jelena) királyné régensként, illetve az ő testvére, az elhunyt király sógora, Belos nádorispánként komoly hatalmat tartott kezében II. Géza (1141–1162) kiskorúsága idején. Az igen számottevő regionális hatalomnak számító Magyar Királyságban szerzett politikai befolyás még inkább bátorítólag hatott a középkori rácok függetlenségi törekvéseire.

I. Uroš szerb nagyzsupánt valamikor 1145 körül fia, II. Uroš követte a trónon, akinek egyik testvére, Desa, a zetai és travunjai területek felett uralkodott. Pár évvel trónra kerülése után, 1149-ben, II. Uroš raškai nagyzsupán fellázadt Bizánc ellen. Feltételezhető, hogy a délszláv Belos, aki a gyermek II. Géza királyunk anyai nagybátyja, tanítója és gyámja volt ebben az időben, és jelentős politikai befolyással rendelkezett a Magyar Királyság külpolitikája felett, támogatta ebben az elhatározásában.¹¹⁶

A Bizánci Birodalommal hadakozó normannok is bátorították a szerb uralkodót erre a lépésre. Az egy évszázaddal korábban még Bizánc zsoldosaiként feltűnő normannok ekkorra már hat évtizede háborúskodtak a konstantinápolyi császárok ellen. A szeldsukok és a Magyar Királyság mellett ők számítottak a harmadik nagy stratégiai ellenségnek. II. Roger normann király, miután konszolidálta hatalmát Dél-Itáliában, 1147-ben éppen egy újabb átfogó támadást intézett Bizánc ellen a Balkánon, elfoglalta Korfu szigetét, illetve Korinthosz és Thébai vidékét a szárazföldön, és logikus volt, hogy hídfőállításának megszilárdítása érdekében megpróbálta aláásni riválisának pozícióit a régióban.

A konstantinápolyi trónra néhány évvel korábban került I. Manuél (Manuél Komnénosz) bizánci császár, Szent László királyunk unokája, akit a birodalom utolsó nagy formátumú uralkodójának tartanak. A rendkívüli fizikai erejéről közismert császár 1148-ban éppen Korfu szigetét hódította vissza a normannoktól, amikor értesült a szerb pártütésről. Dél felől, a mai albániai tengerparton vonult északra, majd 1149-ben a tengerparti Avlona (később Valona, ma albánul Vlora) irányából intézett megtorló támadást a raškai területek ellen. Mint azt Bánlaky írta 1928-as művében:

„A nehéz terepviszonyokra való tekintettel Manuél a szerbek ellen csak könnyebb csapatokat és csak a feltétlenül szükséges podgyászt vitte magával s így hirtelenül ellenfelére rátámadva, annak országát a Pristina körül fekvő Rigómezőtől a szerb Moraváig tüzzel-vassal elpusztította.”

¹¹⁴ Srejić et al. (1994): i. m. 200; Gunst (1979): i. m. 34.

¹¹⁵ Mićeta (2014): i. m. 149.

¹¹⁶ Wertner Mór: Árpádok és Nemanjidák. *Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv és Történelemtudományi Szakosztályának Kiadványai*, 7. (1890), 6. 550–578.

III. térkép. A Balkán a 14. század első felében

Ćorović arról számol be, hogy Zvečan alatt elfoglalták Galić városát, illetve Ras várát, de a hegyekbe menekült rác erők üldözésére nem vállalkoztak, hanem a terület felprédálása után visszatértek a birodalmi fővárosba, Konstantinápolyba.¹¹⁷

Bánlaky Ióannész Kinnamosz és Nikétasz Khóniatész bizánci történetírókra tett hivatkozásaiból arra lehet következtetni, hogy 1149-ben a szerbek délnyugati irányú terjeszkedési kísérletei már javában zajlottak. Ras városa és Rigómező északi része között a távolság mintegy 80 kilométer az Ibar folyó völgyében, majd innen még 40 kilométer Prishtináig. Ha a források, azaz Khóniatész és Kinnamosz pontos adatokat adnak, akkor a szerb erők a 20 évvel korábbihoz képest már 120 kilométer mélyen jártak a bizánciak területén. A korábbi határvidék Rastól még további 80 kilométer a Nyugati-Morava folyóig, Manuél hadserege tehát mintegy 200 kilométeres mélységben üldözte az ellenfelet, bár komoly összecsapásra nem került sor. Ez alkalommal a bizánci erők felbukknásának híre is elegendő volt a rácok visszavonulásához. Ez nem csoda, mivel a bizánciak – megingásaik ellenére – még mindig a legerősebb, legjobban vezetett és legnagyobb tartalékokkal rendelkező haderőt birtokolták a térségben. Ha éppen nem gyengítették többfrontos harcok a szeldzsukokkal, pusztai nomádokkal vagy a normannokkal, akkor gyakorlatilag bárkit le tudtak győzni, beleértve az ereje teljében lévő Árpád-házi Magyar Királyságot is.

¹¹⁷ Bánlaky (1928): i. m.; Ćorović (2005): i. m. 1. 160.